

AYASOFYA'NIN AÇILMASI ÇERÇEVESİNDE DIŞ DÜNYADA İCRA EDİLEN KORKUTMA ODAKLI ALGI FAALİYETİNE DAİR BİR İNCELEME

**Ömer Ekrem KEÇECİ, 2016 İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Lisans, 2020 İstanbul Üniversitesi Akdeniz Dünyası Araştırmaları Yüksek Lisans Mezun. TÜGVA Medya ve İletişim İhtisas Akademisi.*

GİRİŞ

Takriben 1500 yıllık bir yapı olmasının yanı sıra hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için özel anlamlar ifade eden Ayasofya'nın müzeden camiye dönüştürülmesi neredeyse bütün dünyada yankı uyandırmıştır. Tepkilerin yansıtıldığı önemli bir mecra da Twitter olmuştur. Son yıllarda Twitter, dünyanın en büyük çaplı ve nüfuzlu gazetelerinin etkilerinin bile önüne geçmesiyle dikkat çekmekte ve araştırmalara konu olmaktadır. (Demir & Ayhan, Güz 2020, s. 7) Giderek büyüyen Twitter, gazetecilerin de en çok kullandığı medya platformuna dönüşmüştür. (Hutchinson, 2022) Dolayısıyla Twitter, güncel bir hadiseyle ilgili reaksiyon ve düşüncelerin mühim bir kısmının bulunabileceği bir sahaya dönüşmüştür. Nitekim Ayasofya'nın cami yapılacağı haberinden sonra Twitter'da sadece #ayasofyacamii etiketine 10 Temmuz-11 Temmuz 2020 arası takriben 800 bin twit atılmıştır. (Demir & Ayhan, Güz 2020, s. 8) Bu kullanım ziyadeliği ise hem onu hem de genel olarak dijital medyayı algı yönetiminin "tehlikeli" bir boyuta çıkarıldığı ve en yoğun olarak yapıldığı alan haline getirmiştir. (Ayhan & Çakmak, 2018, s. 13, 18) Binaenaleyh Ayasofya'nın açılması üzerine dış dünyada yansıtılan duygular ve yürütülen algı faaliyetini tespit adına Twitter'ın incelenmesi ehemmiyet arz etmektedir.

İncelemenin odağında bulunan mefhumların izahı da gerekmektedir. Algı operasyonu; "kitlelerin beyinlerine nüfuz ederek, onların istenilen şekilde düşünmelerini sağlamaktır." Algı yönetiminin en önemli argümanlarından birisi, tehdit veya düşman algısı husule getirmektir. Zira korkular, hayatta kalma motivasyonunda önemli bir etkidir. (Ayhan & Çakmak, 2018, s. 11, 16) Korku, yaklaşan tehditte çekinceyi belirtir ve esas olarak o durumdan kurtarmak suretiyle kendini savunmaya yoğun şekilde iten bir dürtüdür. Endişeyle de örtüşmekte olup ikisi de tehdit üzerinde merkezlenerek etkinleşmektedir. (Öhman, 2008, s. 710) Korku, bilhassa pandemi döneminde görüldüğü üzere, tehdit algısını yükseltip "sorumluluk bilinci" addedilen biçime uygun hareket ettirmek için motive etme unsuru olarak kullanılabilir. Yüksek derecede tehdit altında hissetmek bir insanın aksi durumda kabul etmeyeceği aşırı tedbir veya tavırları hayatına adapte etmesini sağlayabilir (Ribeiro & Schwarzenegger, 2022, s. 1-2) Slavoj Zizek'e göre korku, insanları mobilize etmenin tek yoludur. (Zizek, 2008, s. 40) Nitekim korkutma yoluyla algı belirleyerek insanları istenilen

yola kanalize etmek taktiği eski çağlara kadar uzanmakta olup Asurlular ve Firavunların ortaya koydukları eserlerde dahi gözlemlenmektedir. (Taylor, 1990, s. 23-24) Keza bir devletin metbuları dışındakiler üzerinde de yaydığı korku ve bu korkunun yapılan neşriyatla işlenmesi sayesinde çok ciddi etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda; Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyada en etkin ve kudretli bir devlet olarak temayüz ettiği zamanlarda Avrupa'da kendisinden duyulan korku ve bu korkudan kaynaklı yayınlar, korkunun kitleler üzerinde ne denli tesirler bırakabileceğine dair en dikkat çekici misallerden birisini sunmaktadır. Özellikle XVII ve XVIII. asırlarda Türklerden geldiği gerekçesiyle kahveyi “lanetli içecek” olarak tavsif eden, içen İngilizin dinden çıkabileceğini ve hatta şeklen dahi Türklere benzeyeceğini yazanlar olmuştur. Osmanlıların yayılmasıyla “Türk’e döndürülecekleri”, yani Müslümanlaştırılacakları endişesi İngiltere’de o kadar çok yayına konu olup kuvvetli biçimde işlenmiştir ki, Kugler’ın tespitiyle bu korku, İngilizlerin kimliklerini şekillendirmiştir. (Kugler, 2012, s. 28-54) Korkuların milletlerin hafızasına asırlar boyu varlığını sürdüreceği şekilde kazanabildiğini gösteren başka misaller de mevcuttur. Avrupa Kıtası kasıp kavuran 30 Yıl Savaşları’nın böyle bir etkisi olmuş, XX. asır başlarında hâlâ anneler vahşi Hırvat paralı askerlerinin korku verici hikâyeleriyle çocuklarını tehdit ederken görülmüşlerdir. (Lederer, 2012, s. 10) Eski zamanlardan beri biçimlendirici ve yönlendirici etkisi bilinen korku duygusu, yakın tarihlerde medyanın etkinliğinin artmasıyla beraber belirli bir siyasetin parçası olarak daha sistematize şekilde ve daha stratejik surette kullanılır olmuştur. Özellikle XX. asırda “barbar ve medeniyet yok edici düşman” korkusunu arttırmak, ulus devletin büyümesi ve kitle politikalarının yükselmesiyle İngilizlerden Amerikalılara, “hükümetlerin cephaneliğinin esaslı bir silahı haline gelmiştir.” (Stone, 2012, s. 114) Nitekim 1930’larda Portekiz diktatörü Salazar, kendi liderliğini kuvvetlendirmek ve İspanya’daki faşist hareketi desteklemek için “kıızıl terörden korku atmosferi” oluşturma stratejisi belirlemiştir.

Bu bağlamda Portekiz basını, Hıristiyanlara yapılan zulümlerden bahisle “kıızıl tehditten” duyulan korkuyu yükseltmiş, İspanyol komünizmine karşı savaşan Salazar’ı da kötülük karşısında mücadele eden bir lider olarak sunmuştur. (Pena-Rodríguez, 2022) Benzer bir durum Mussolini’nin faşist İtalya’sında da görülmüştür. “Barbar Etiyopyalılar”, “tahripkâr Sosyalistler”, “canavar Bolşevikler” ve “Anglo-Amerikan plutokratlar” iç ve dış düşmanlar olarak tanımlanmış, onlara karşı “haçlı seferi” ilan edilmiştir. Rejim için bunun korku uyandırıcı bir fonksiyonu bulunmaktaydı. Bu suretle “her şeyi kaybetme korkusu” işlenerek İtalyan halkının mobilizasyonuna çalışılmıştır. Özellikle “Komünist düşman” erkeği

kadinsılaştırıp kadını erkekleştiren cinsel sapkın olarak sunulmuş, bu suretle hem aile yapısına tehdit teşkil ettikleri hem de Katolik Kilisesi'nin varlığını ortadan kaldıracakları korkuları tetiklenmiştir. (Stone, 2012, s. 114-116) XX. asrın çoğunda ABD'de ise sosyalizm ve komünizm korkuları çok etkin olmuş, medyada işlenmiş ve Amerikan siyasetinin aldığı Vietnam Savaşı gibi kararlarda öne çıkan sebebi teşkil etmiştir. (Haridakis, 2022, s. 199-200) Akabinde ise kitle imha silahları ve terör korkuları aktive edilerek Amerikan halkının Irak işgalini desteklemesi sağlanmıştır. (Baysal, 2013, s. 69-vd) Öte yandan komünist cephe belki de korku odaklı algı faaliyetinde en ileri giden taraf olmuş, Sovyet bloğundaki ülkelerin okullarında dış dünyadan korkulması gerektiği empoze edilmiştir. (Wojdon, 2021, s. 133) ABD ile Sovyetler'in birbirleri aleyhindeki tutumu, kontrollerindeki alanların yekdiğeri tarafından gasp edilebileceği korkusundan neşet etmiştir. (Değer, 2016, s. 34) Netice itibarıyla geçmişten günümüze korku duygusu ve bunu istismar eden medyanın çok kuvvetli bir yönlendiriciliği olduğunu söylemek mümkündür.

AYASOFYA'NIN DIŞ DÜNYA İÇİN EHEMMİYETİ

Cami yapılması kararını tüm Avrupa Birliği'nden 27 dışişleri bakanının kınamasını (DW, 2020) ve Hıristiyanlığın her mezhepteki memleket ve milletlerinden, hatta Hıristiyan da olmayan kimselerden reaksiyon gelmesini isabetli bir anlam zeminine oturtabilmek için Ayasofya'nın onlar adına nasıl bir önemi haiz olduğundan biraz bahis yapmak gerekmektedir.

Ayasofya'nın ilk defa I. Konstantinus devrinde yapımına başlanıp oğlu II. Konstantius devrinde 360 yılında tamamlanarak açılmıştır. (Eyice, 1991) O çağın bazı Hıristiyan yazarları, I. Kontantinus devrinde şehir merkezini paganizmden temizleyip yeni bir Hıristiyan şekillendirmesine tâbi tutmak amacıyla hareket edildiğini ve Tanrıdan kaynaklı bir büyüklüğü olduğuna atıfla başlangıçta "Büyük Kilise" denilip Konstantinopolis'in ana kilisesi olan Ayasofya'nın inşa edildiğini anlatmışlardır. (Taddei, 2018, s. 66-68) I. Konstantinus da çıkardığı yasalardan birinde, Konstantinopolis'in "sarsılmaz temellerini" Tanrının attığını belirtmiştir. (Gibbon, 1987, s. 12) Böylece Hıristiyanlık tarihinde ilk defa bir devlet başkanı eliyle ve emriyle, bir devletin, üstelik de dönemin en büyük gücü olan bir imparatorluğun başkentinde, oranın ana kilisesi olması gayesiyle kilise yaptırılmasına şahit olunmuştur. Böyle vasıflar ve icraatından dolayı Gibbon'a göre "Konstantinus'un başarıları havâriyelerinkinden hiç de aşağı kalmaz" ve ona "kilisenin kurucusu ve savunucusu olarak bakılabilir." (Gibbon, 1987, s. 145, 162) Birinci Ayasofya binası 404'te çıkan bir ayaklanmada yanmış, II. Theodosius dönemi yeniden yaptırılıp 415'te açılmıştır. İkinci bina da 532 senesinde çıkan Nika Ayaklanması'nda yanmış, İmparator I. Justinianus'un yaptırmasıyla 537'de üçüncü ve

son bina açılmıştır. (Eyice, 1991) Akabinde Ayasofya'nın kıymetini arttıran başka vak'alar da yaşanmıştır. Hıristiyan azizlerinin kutsal emanetleri Konstantinopolis'e geldiğinde nihâi yerlerine defnedilmeden evvel zorunlu olarak konulduğu ve bir süre ziyaret edildiği mekân Ayasofya olmuştur. (Taddei, 2018, s. 105)

Ayrıca Hıristiyanlık tarihinin en önemli ve belirleyici hadiselerinden birisi konsiller olup bunlardan Dördüncü Konstantinopolis Konsili, ki Sekizinci Genel Konsildir, 869 yılında Ayasofya'da toplanmış ve kararları da Papa tarafından onaylanmıştır. (Shahan, 1908) Tüm bu hususlar Ayasofya'nın Hıristiyanlar için çok önemli bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Nitekim henüz Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında bir ayrımın yaşanmadığı VII. asırda kaleme alınan ve Doğu Roma İmparatorluğu tarihinin mühim kaynaklarından birisi olan Chronicon Paschale'de Ayasofya, “en kutsal Büyük Kilise” ifadesiyle anılırken görülmektedir. (Chronicon Paschale 284-628 AD, 1989, s. 60, 152, 157, 168, 182) Ayasofya bu önem ve ihtişamıyla takriben aynı dönemlerden itibaren Rusların üzerinde de derin etki bırakmaya başlamıştır. 987'de Kiev Prensi I. Vladimir Svjatoslavic, husule gelen Ortodoks inancını incelemek için Konstantinopolis'e bir heyet göndermiştir. Heyet, Ayasofya'daki Bizans ritüelinin ihtişamından nasıl etkilendiğini şöyle ifade etmiştir: “Yeryüzünde böyle bir güzellik ve ihtişam var olmadığı için onu tasvir etmemize imkân yoktur. Tek bildiğimiz, Tanrının burada, insanların arasında yaşadığıdır.” (Zago, 2014, s. 746)

Osmanlı'nın eline geçtiği vakit Batılı seyyahlar buraya hususi alâka göstermeye devam etmişlerdir. Fransa Kralı II. Henry'nin Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı'ya elçi olarak yolladığı Arramont Lordu'nun maiyetinde bulunan Nicholas Nicholay yapıyı gezdikten sonra, “Hıristiyan imparatorlar zamanında sadece doğu bölgelerinin değil, aynı şekilde bütün dünyanın en mükemmel, en zengin ve en ihtişamlı tapınağı olduğu adil şekilde söylenebilir” der. (Daulphinois, 1745, s. 591) XVIII. asrın İngiliz seyyahı Chishull, iki saat boyunca sadece Ayasofya'yı temaşa etmeyi hususi bir keyif olarak yazmıştır. (Chishull, 1747, s. 47) Aynı asırdan İngiliz kadın seyyah Leydi Montagu, Ayasofya'ya girebilmek için uzun uğraşlar verdiğini anlatır. Gördükten sonra o zamana kadar gördüğü tüm kiliselerin kendisine çok kötü göründüğünü belirtir. Bununla birlikte Süleymaniye Camii'nden daha çok etkilendiğini de kaydeder. (Halsband, 1967, s. 398-399, 431-432) Onların ardından Lord Byron, Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasıyla alâkalı bir cümle kurarken “İstanbul” yerine, “Ayasofya'dan çıkarılsalardı” ifadesi kullanmasıyla dikkat çekmektedir. (Katz, 2016, s. 99-100) Bu da Ayasofya'nın dönemdekilerin düşünce dünyasına çok kuvvetle girdiğini gösterir. Seyyahların haricinde ve onların ötesinde, Osmanlı devrinde yaşayan patrik ve papaların tasavvurlarında

da Ayasofya'nın yaşamaya devam ettiği kaydedilmelidir. İstanbul Patriği Joannikios 15 Şubat 1656'da Papa VII. Alexander'a gönderdiği mektubunda dinin düşmanlarına karşı zafer almaları için tanrıya dua ettiklerini söyleyip "ata yadigârı memleketlerinin fethi ve Ayasofya'da ayin" temennisinde bulunmuştur. (Anagnostopoulou, 2003) Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul ve Ayasofya'nın durumunun ne olacağı tartışmalarına Papalık da katılmış ve Papa XV. Benedictus, Ayasofya'nın Katoliklerin eline geçebilmesi için uğraşmıştır. Bu kapsamda Kardinal Gasparri, 7 Mart 1915 tarihli mektubunda Paris başpiskoposundan dönemin Fransız hükümetine baskı yapmasını istemiştir.

Papalığın arzusu "kurulduğu zamanda olduğu gibi" Katolik kilisesine devredilmesidir. Nisan 1919'da XV. Benedictus, onu Ortodoks Greklerin ellerine vermenin "Katolik Kilisesi'ne, geleneğine ve tarihine karşı bir suç" olacağını ifade etmiş ve Ayasofya'nın kubbesi üzerinde Grek Haçı görmektense Hilal görmeyi yeğleyeceğini belirtmiştir¹. (Dreuzy, 2016, s. 87-89) Balkan Muharebeleri sırasında da Ayasofya ülkelerin odaklandığı meselelerden birisi olmuştur. Londra'daki Rus elçisi Benkendorf, Avusturya elçisiyle bir kulüpte karşılaşmış ve ona Bulgar Kralı Ferdinand'ın yıllardan beri odasında Ayasofya resmini asılı tuttuğunu, onun rüyasının bu eski kutsal yeri ele geçirip bir Bizans İmparatoru olarak taç giymek olduğunu ifade etmiştir. (Bayur, 1991, s. 50-51) Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın Rusya'daki büyükelçisi olan Maurice Paleologue, 1 Ekim 1914 günü günlüğüne düştüğü notlarda siyasi ve dinî çevrelerle üniversite çevrelerinde şu inancın serdedildiğini belirtmiştir: "Tarihî misyonumuz ve kutsal görevimiz Pravoslavie haçını, yani Ortodoksluk haçını bir kez daha Ayasofya'nın kubbesine dikmektir." (Paléologue, 1925, s. 151) Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Ayasofya, özellikle 1054'te kiliselerin ayrılması sonrası Ortodoks Hıristiyanlarca kendilerinin en önemli bir dinî mekânı addedilmiştir. 2019 yılında Yeni Zelanda'da iki camiye saldırarak elliden fazla Müslümanı katleden teröristin de Ayasofya'ya değindiği bir manifesto yayınladığını belirtmek gerekir. Terörist manifestosunda şunları söylemiştir:

"Konstantinopolis için geliyoruz ve şehirdeki her cami ve minareyi yok edeceğiz. Ayasofya minarelerden kurtulacak ve Konstantinopolis bir kez daha haklı olarak Hıristiyan olacak... Ayasofya minarelerden kurtuluncaya kadar Avrupa'nın erkekleri sadece isim olarak erkektir." (Şahin, 2019)

¹ Agnes de Dreuzy kitabında XV. Benedictus'a odaklandığından diğer Papalara değinmemektedir ancak internet üzerinden mesajlaşmamızda sualimiz üzerine bize, papaların ekserisinin Ayasofya'ylal alâkadar olageldiklerini ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere Ayasofya'nın bütün Hıristiyanlık için fevkalade ehemmiyeti bulunmaktadır ve bu sebeple İstanbul'un 1453'te fethedilip Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi onlar için "kollektif travma" kaynağı olmuş, Türklerin zaferi "Hıristiyanlığın kalbine saplanmış bir bıçak" olarak algılanmıştır. (Arıboğan, 2021, s. 43-44) Ayrıca Türkler için de fethin sembolü olması ve onu fetheden Fatih Sultan Mehmed'i temsil etmesi en önemli anlamıdır. (Bölükbaşı, 2021, s. 57) Bu sebeple Hıristiyanlar dışındaki gruplara da, fetihçi zihniyete dönülüp yayılmacı politika izleneceği şüpheleri uyandırmakta ve onların da korkup tepki vermelerine yol açmaktadır. Dolayısıyla günümüzde cami yapılmasıyla alâkalı pek çok yerden reaksiyon gelmesinin, tarihî bir eser olmasının haricindeki ve ötesindeki nedenlere istinat ettiği belirtilebilir.

"OSMANLI'YI DİRİLTİP YENİDEN İSTİLA EDECEKLER" KORKUSU

Ayasofya'nın cami yapılmasıyla alâkalı en öne çıkan değerlendirmelerden birisi; bunun sembolik olarak bir "fetih" olduğu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Fatih'in "fetih ruhunu bilfiil çağırdığı" biçimindedir. (Goodyear, 2021, s. 80) Açılış günü olarak 24 Temmuz'un seçilmesi ise Lozan Antlaşması'nın yıl dönümü olmasından dolayı bilinçli yapılmış bir seçim olarak değerlendirilmiş ve birçok kimse tarafından Türklerin eski toprakları ve büyüklüğünü restore etme politikasının bir yansıması olarak yorumlanmıştır. (Barreto, 2022, s. 40) Bir korku yahut endişeyi yansıtan bu tip düşünceler incelediğimiz şahıslar ve kaynaklarda da görülmektedir. Amerikalı senatör Chris Coons, Ayasofya'nın "bütün dünyadaki tüm inançlardan insanlar için önemli bir anıt" olduğunu ifade ederek, Ortodoks Hıristiyanlar için önemli olduğu söyleminin çok daha ötesinde bir tespit yapıp, bütün Hıristiyanları da aşarak her inanç mensubu için ehemmiyet arz ettiğini belirtmesiyle dikkat çekmektedir. Coons twitinin devamında, "Ankara'nın onu camiye dönüştürme kararından endişeliyim. Cumhurbaşkanı Erdoğan böyle kutsal bir alanı siyasetine alet etmemeli" demiştir. (Coons, 2020) Coons'un Ayasofya'yı tüm inançlarla ilişkilendirmesi ve Erdoğan'ın bu kararı dinî değil de siyasî gerekçeyle aldığını ima eden ifadesi, diğer ülke ve milletleri de ilgilendirecek bir "neo-Osmanlı" politikası ve "yayılmacı siyaset" mefhumları ile meseleyi düşünerek endişelendiğine işaret etmektedir. Mesajında da açıkça endişeyi işlemiştir. Nitekim bir başka senatör John Cornyn de New York Times'ta çıkan bir yazıyı paylaşmış, (Cornyn, 2020) bu yazıda da Ayasofya'nın cami yapılmasıyla "neo-Osmanlı hırsı" bir arada işlenmiştir. (Erlanger, 2020)

Newsweek'te 14 Temmuz 2020'de "Ayasofya Kararı Gerilimi Arttırıyor ve Tarihi Siliyor" serlevhalı bir yazı yayınlanmıştır.

“Ayasofya’nın tekrar camiye dönüştürülmesi Erdoğan’ın uzun yıllardan beri gelen içerideki duruşunu kuvvetlendirmek ve Türkiye’yi bölgenin en önde gelen Sünni gücü olarak pozisyonlandırmak gayretlerinin sembolik bir mihenk taşıdır. Ancak aynı zamanda onun neo-Osmanlı hırsı global dinî gerilimleri yükseltme ve bölgenin zengin tarihini silme riski taşıyor”

ifadeleri kullanılan yazıda, Türkiye’nin Buhara’dan Endülüs’e kadar İslam’ın yeniden canlanması umutları ile hareket ettiği de ileri sürülmektedir. Neticede ise uluslararası toplumdan Erdoğan’ın neo-Osmanlı girişimlerine daha kuvvetli cevaplar verilmesi istenmiştir. (Gadalla, 2020) Yazının sahibi Paul Gadalla bu suretle Osmanlı’nın geri dönüşü ihtimalinden gayet rahatsız olduğunu, Ayasofya’nın cami yapılmasının da bu gayrete işaret ettiğini, “Osmanlı’nın diriltilmesi” olarak gördüğü eylemlerin ise tüm uluslararası toplumun biraraya gelerek önlemesini arzuladığını göstermektedir. Bu arzusuna okurların iştiraki içinse istila, din savaşları ve tarihî kıymeti haiz mirasların yok olması gibi endişe verici unsurları öne çıkararak korkuları tetiklemeye çabalamıştır. “Sünni lider güç olma gayreti” biçimindeki yorumlamalar ise kendisine mahsus olmayıp yaygın biçimde yapıldığı söylenebilir.

Berkley Center için yaptığı değerlendirmede Sinem Adar da, Ankara’nın Ayasofya hamlesiyle “Sünni dünyanın lideri olmayı iddia ettiğini” ve “Erdoğan ve yardımcılarının gözünde İstanbul ve Türkiye’yi Müslüman dünyasının merkezi yapmaya doğru dev bir adım atıldığını” belirtmiştir. (Adar, 2020) Aynı yer için yazılan bir başka makalede Yasir Yılmaz ise, Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ın elinde kılıçla hutbe vermesinin Batı dünyası için, “uzun süredir dost olarak düşünülen Müslüman çoğunluğa sahip bir devlet her an düşman olabilir” mesajı verdiğini savunmuştur. (Yılmaz Y. , 2020) Mezkûr makalelerde Türkiye’nin düşman devlete dönüşüp Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına ulaşmaya çalışacağı korkusunun işlendiği açıkça görülmektedir.

Milyarder işadamı John Catsimatidis’in kızı, Cumhuriyetçi Parti New York eyalet teşkilatı başkan yardımcısı ve Manhattan’da parti teşkilatı başkanı Andrea Catsimatidis, Ayasofya’nın camiye dönüştürülmesiyle çokça öfke duyup tepki verenlerden birisi olarak dikkat çekmektedir. Catsimatidis 11 Temmuz’da meseleyle alakalı özel bir video yayınlayıp konuşma yapmıştır. “Endişe verici bir durum” hakkında insanları uyarma gereği duyduğunu söylediği videoda, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bu hareketiyle “açıkça Hıristiyanlığı hiçe saydığını” ve hakiki anlamda yapmak istediği işleri de izhar ettiğini savunup şunları ifade etmiştir:

“Türkiye artık seküler bir devlet değil. Hıristiyanlar ve Yahudilere her gün zulmediliyor, kilise topraklarına el konuluyor! Bu gerçekten orada bayağı zamandır yaşanan korkutucu bir durum! Ve belki daha korkutucu şey İsrail’in tam orada olması. İsrail’de çok fazla arkadaşım var ve tahmin edin bakalım ne oluyor: Eğer bizim için geliyorsa, sizin için de geliyorlar demektir! Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın gerçek gündemi tüm bölgeyi yeniden Osmanlı idaresi altında birleştirmek ve Müslüman idareciler altında Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden yaratmak! Dolayısıyla, orada inanç özgürlüğü olmayacak...” (Catsimatidis, 2020a)

Bizatihi Catsimatidis’in ifadelerinde çok açıkça görüldüğü üzere hem kendisinin verdiği reaksiyonun kaynağında hem de insanların vermesini istediği tepkiyi tahrik etmek için kullandığı retorikte “Osmanlı’yı diriltip istila edecekler” korkusu baş unsurdur. ABD’nin meşhur ve önde gelen think-tank kuruluşlarından birisi olan Gateston Enstitüsü 12 Temmuz 2020’de İtalyan gazeteci Giulio Meotti imzalı bir makale yayınlamış, burada da benzer bir endişe yansıtılmıştır:

“Görünüşe göre Türkiye Batı’yı küçük düşürmek istedi. Ayasofya’yı bir camiye dönüştürerek Erdoğan Washington’ı utandırmayı, Brüksel’le dalga geçmeyi, Moskova’ya kafa tutmayı başardı. Erdoğan ve İslamcılar için Ayasofya, Hıristiyanlığın İslam’a boyun eğmesinin baş sembolüdür... 2005’te Muhammed’in [s.a.v.] karikatürleri Danimarka ve Fransa gazetelerinde görüldüğü zaman Müslüman dünyası şiddetle patladı... Şimdiyse Türkiye vakti zamanındaki en önemli Hıristiyan anıtını bir camiye dönüştürüyor, protesto yok, sadece sessizlik ve mırıldanma var ki bunlar Batı’nın İslam’a boyun eğmesinin müziği olmaktan başka bir şey değildir.”

Devamla Meotti İstanbul fethedildiği zaman o günkü Papa II. Pius’un yazdığı şu ifadeleri hissen aynen paylaşarak yazısına geçirmiştir:

“Konstantinus’un bin seneden fazladır koruduğu şehir şimdi, bu talihsiz yılda, Türk tarafından yıkıma maruz kaldı. Tüm dünyada meşhur olan Ayasofya tapınağının yıkıldığı veya kutsallığının bozulduğu düşüncesiyle ıstırap çekiyorum. Bu, Homer için ikinci bir ölüm, Plato için ikinci bir vefat.”

Ana değerlendirme unsurumuz “korku” açısından İtalyan gazetecinin devamında yazdığı cümle de dikkat çekicidir: “Siyasi İslam birçok cephede saldırı halinde. Müdafileri Avrupa’yı camilerle istila ediyor...” Meotti’nin yazısına Le Figaro’da Ivan Rioufol’un yazdığı şu cümleleri naklederek nokta koymuştur: “Mayıs 1453’te Konstantinopolis’le birlikte Bizans

Hıristiyan medeniyeti de battığı sıradaki dayanışmanın yokluğunu anımsatan bir kayıtsızlık... Ne Venedik, ne Fransa ne de İngiltere, kültürlerinin bu parlak parçasının yardımına gelmediler. Hikâye kendisini tekrar ediyor.” (Meotti, 2020) Enstitünün yayınladığı bu yazıda, tıpkı Fatih’in Osmanlı’sının saldırısı gibi bir saldırı altında olduğu ve o zaman yapılamadığı gibi şimdi de gerekli Haçlı ittifakı kurularak karşı koyma gerçekleşmezse benzer acılar yaşanacağı korkusunun işlendiği sarahatle görülmektedir.

Georgetown Üniversitesi’nin Berkley Merkezi bünyesindeki Berkley Forum için yazılan yazılarda da benzer üslupla benzer korkuların yansıması ve işlenmesini bulmak mümkündür. Bunlardan Utah Üniversitesi’nde çalışan ve 2013 yılında “İslami Aydınlanmaya Doğru: Gülen Hareketi” adlı bir kitap da çıkaran Hakan Yavuz, Cumhurbaşkanı Erdoğan için “utanmadan Sünni Müslüman dünyanın modern sultanı veya halifesi olmak için şahsi arzularını kabul ettirmeye çalışıyor” yorumlaması yapmış, Erdoğan’ın “eski Osmanlı İmparatorluğu’nun hayal mahsulü, tarihdışı bir kavramsallaştırması biçiminde Türkiye’yi yeniden şekillendirmeye çalıştığını” ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yetiştiği imam hatip okullarının “laikleşmiş Türkiye ve Batılı etkilere karşı” olduğunu yazmış, “ilham kaynağı” olduğunu kaydettiği Necip Fazıl Kısakürek’i ise “ırkçı, antisemitist bir İslamcı” olarak tanıtmıştır. Ayasofya’yı cami yapan “Erdoğan’ın İslam anlayışı” için, kutuplaştırıcı potansiyel taşıdığını ve bu potansiyelin “cumhuriyeti yok edeceğini” de ileri sürmüştür. Yazısının sonunda ise, birçok kişinin Türkiye’nin 2023’te “en kötü varlık krizi ile yüzleşeceğine” dair çok derin endişeler taşıdığını, Erdoğan’ın Ayasofya kararının “karanlık bir alamet” olduğunu beyan etmiştir. (Yavuz, 2020) Yavuz’un sağlıklı bir üsluptan uzak bir şekilde kaleme aldığı yazısı, birden fazla korkunun çok yoğun şekilde işlenmesiyle algının şekillendirilmesine dair göze çarpan bir misal teşkil etmektedir.

Aynı anda hem Osmanlı’yı diriltme çabası, hem cumhuriyetin yıkılacağı hem de ırkçı ve Batı karşıtı telakkinin kuvvetleneceği korkuları, en fena bir durumla yüzleşileceği tehdidi çerçevesinde işlenmiş, bu suretle hassasiyetleri ve öncelikleri farklı birden fazla gruba aynı anda hitap edilmiştir. Üslubu farklı olmakla beraber Berkley Forum’da çıkan bir başka yazıda da Erdoğan’ın İslam Dünyasının liderliği iddiasını sergilediği ve Mescid-i Aksa’yı da “özgürleştirmek” istediği vurgulanmıştır. (Yılmaz İ. , 2020)

İngiltere’de de kayda değer reaksiyonlar bulunmaktadır. Ayasofya açılırken iktidarda bulunan Tory Partisi ve İngiliz muhafazakârlarının düşünce ve reaksiyonlarını tespit için en mühim kaynaklardan birisi olan Conservative Home’da yazıları çıkan Matt Kilcoyne, “Fetöcü” olmakla mahud Abdullah Bozkurt’un (Yeni Şafak, 2020) attığı ve Cumhurbaşkanı

Erdoğan'ın Ayasofya'nın açılması sonrası yaptığı konuşmanın İngilizce altyazılısı olan bir twiti paylaşırken üzerine düştüğü notla dikkat çekmektedir. Not şudur: “Bunu izleyip de Erdoğan'ın Osmanlı topraklarını yeniden fethetmek için Yakın Doğu'da savaşmak niyetinde olduğundan başka bir şey düşünmek zor.” (Killcoyne, 2020) Keza İskoç kökenli olup Spectator için editörlük, New York Post ve The Sun gazeteleri için yazarlık yapan, “Batı'ya Karşı Savaş” kitabıyla New York Times bestseller listesine giren ve Birleşik Krallık'taki meşhur İslamofobiklerden birisi olarak tanınan Douglas Murray, (Bridge, 2018) 10 Temmuz 2020'de cami olacağı haberini alınca şu twiti atmıştır: “İmparatorluğa karşı kampanya yapanların ve genel olarak fetihle toprak ele geçirilmesine karşı çıkan herkesin buna feveran etmesini gerçekten dört gözle bekliyorum.” (Murray, 2020) İngiliz siyasetçilerde tarihlerine atıf çokça görüldüğü gibi asırları aşan geleneklerini aynen sürdürmelerine de şahit olunmasına rağmen bunu “sömürgecilik günlerine dönüş özlemi” bağlamında yorumlamaktan kaçınan müşarünilyhim ve emsalinin bu tip reaksiyonlarının, “Osmanlı korkusu” çerçevesinde oluşmuş bir korkuya dayalı algı çalışmasından kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Fransız siyasetinde mevzubahis korku ve endişenin daha da kuvvetli şekilde dile getirildiği görülmektedir. Fransa'da o dönem Marine Le Pen'in partisi Ulusal Birlik'in Avrupa Parlamentosu'nda milletvekili olan, Kasım 2022'de ise Le Pen yerine partinin başına geçen Jordan Bardella 9 Temmuz 2020'de Avrupa Parlamentosu'nda bir konuşma yapmıştır. Konuşması, son olarak öğrendiği “Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi” bilgisiyle kıvılcımlanmış olup, bu meseleyi dış politikada Türkiye'yle yaşanan çeşitli çatışma konuları ile beraber değerlendirmiştir. “Bugün Avrupa, kendisine çok uzun süreden beri boyun eğdiğiniz Erdoğan ile bu safdiller oyununa son vermeye her zamankinden daha fazla mecburdur” diyen Bardella, ekonomik yaptırım çağrısında bulunmuştur. (Bardella, 2020) Partinin bir diğer milletvekili ve Ulusal Meclis'in başkan yardımcısı olan Sébastien Chenu ise, bir programa katılarak meseleyi değerlendirmiş ve şu cümleleri partinin resmi twitter hesabından paylaşmıştır: “Ayasofya bazilikasının camiye dönüştürülmesi, Avrupa'yı İslamlaştırmak isteyen Erdoğan'ın tahammül edilemez yeni bir provokasyonu.” (Rassemblement National, 2020)

Ulusal Birlik'in Avrupa Parlamentosu'nda milletvekili ve grup başkanı olan, 2022'de ise cumhurbaşkanı adayı Yahudi kökenli Eric Zemmour için çalışan Jerome Riviere, çalışmamıza konu paylaşımları bulunan bir diğer Fransız siyasetçidir. Riviere 3 Temmuz 2020'de, Le Monde'un 30 Haziran'da çıkan “Türk Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ayasofya'nın Yeniden Fethinde” başlıklı makaleyi paylaşıp şunu söylemiştir: “İslamcı

Erdoğan'ın her zamankinden daha saldırgan fetihçi tavrı karşısında derinden endişeliyiz. Ayasofya, giderek daha hükmedici olan Türkiye'de Batı'nın direnmeye devam eden dehasının küçük bir parçasıdır!" (Riviere, 2020a) Le Monde'daki makalede de bu işin Erdoğan'ın "kadim hayali" olduğu vurgulanmış, "İstanbul'daki eski Bizans bazilikasını camiye dönüştürmek, İslamcı muhafazakâr liderin Türk toplumuna empoze ettiği kültürel devrimin bir parçasıdır" değerlendirmesi yapılmıştır. (Jégo, 2020) Bu durumda Riviere gibiler için "derin endişenin" aynı zamanda Türk toplumunun İslam'a daha da sarılması olduğu tespitine varılabilir. Riviere 11 Temmuz'da ise şunu yazmıştır: "Ayasofya bazilikasının camiye dönüştürülmesi Erdoğan'dan savaş çığırkanı bir deklarasyondur..." (Riviere, 2020b) Milletvekillerinden Gilbert Collard ise Ali Erbaş'ın kılıçlı resmini paylaşarak, "hâlâ anlamayan koyunlar var" yazmıştır. (Collard, 2020) Keza Saint-Chamond Belediye Meclis Üyesi Isabelle Surply, elinde kılıçla Ali Erbaş'ın hutbe okumasını görünce 24 Temmuz 2020'de şu twiti atmıştır: "Mesaj açık: Camiye dönüştürülen Ayasofya'da Müslüman ibadetinin ilk gününde elinde kılıçla vaaz eden imam Erdoğan'ın fetih radikal İslam'ını bütün Avrupa'ya yayma niyetinin sadece bir başka delilidir." (Surply, 2020) Bu siyasetçilerin yazdıklarının "fethedilme korkusu" tarafından şekillenmiş bir algı biçimiyle iç içe olduğu çok açıktır. Mamafih korku bazlı olmayıp Türk akademisyenler nazarından değerlendirmelerde de kılıçla hutbe verilmesinin içeride Batıcı-seküler yapıya, dışarıda ise "sorun yaşanan bütün Batılı ülkelere karşı bir mesaj" olduğu yorumlamaları bulunduğunu da belirtmek gerekir. (Bölükbaşı, 2021, s. 72) Ancak mezkûr Fransız siyasetçilerin "bizi fethetmeye çalışıyor" suretinde özetlenebilecek ifadeleri korku mahsulü bir algıyla ilişkili olması hasebiyle bu tip değerlendirmelerden ayrılmaktadır. Ayağa Kalk Fransa Partisi'nin genel başkanı ve milletvekili Dupont-Aignan'ın Ayasofya kararı için attığı, "İslamcı Erdoğan'ın tiranlığının hiçbir sınırı yok mu? Tüm medeniyet sevdalıları Avrupa'nın kapılarında mayalanan trajediye tepki vermeli!" twiti, (Dupont-Aignan, 2020) bu ayrımı açıkça gösteren bir başka örnektir.

AP'de milliyetçiler ve aşırı sağcıların bir grubu olarak tavsif edilen Kimlik ve Demokrasi Grubu'nun yayınladığı bir videoda da "Ayasofya bazilikasının camiye dönüştürülmesi" dahil muhtelif bazı mesele ve ithamlar sıralanarak "Erdoğan'ın tüm bu hareketleri Avrupalı halklara zarar verme isteğini gösteriyor!" denilmiş ve Türkiye'ye karşı yaptırım çağrısı yapılmıştır. (Groupe Identité et Démocratie - France, 2021) Mezkûr korku burada grup düzeyinde izhar edilmesi ve işlenmesiyle daha da dikkat çekici ve ciddi bir hal almaktadır. Bu noktada benzer yaklaşımların siyasiler ve ciddi derecede siyasi duruş takınan gazetelere mahsus olmayıp akademik yayınlara kadar yansıdığını da belirtmemiz gerekir. Bu

durumun dikkate şayan bir misali Fransız Profesör Guy Di Méo'da bulunmaktadır. Ona göre Ayasofya'nın cami yapılması "egemenliğe ve kuvvete olan susamışlığı" göstermektedir ve Türkiye'nin Libya ile Suriye'de gösterdiği topraklarını genişletme çabasıyla bir arada değerlendirilmelidir. (Méo, 2022) Nitekim Cumhuriyetçi milletvekillerinden Valérie Boyer de böyle yapmış ve attığı twitte, "Avrupa'nın pasifliği Erdoğan'ın Ayasofya'da, Akdeniz'de, Suriye'de, Libya'da, NATO'da Avrupalıların şakaklarına silah dayamasını cevapsız bırakıyor" değerlendirmesinde bulunmuştur. (Boyer, 2020a) Aynı partinin diğer milletvekili Patrice Verchère ise, "Roma da Konstantinopolis gibi düşecek... Dün Ayasofya, yarın Saint Peter mi?" yazıp Avrupa'nın "pasifliğine" isyan etmiştir. (Verchère, 2020) Aynı zamanda İsraili bir Yahudi olan Fransız milletvekili Meyer Habib de Erdoğan'ın hamlelerinin sıradaki etabının Kudüs'teki Mescid-i Aksa olduğunu yazıp kayıtsız kaldığını düşündüğü AB'ye sitem etmiştir. (Habib, 2020a) Habib bir başka paylaşımında "Ayasofya'nın İslamlaştırılmasını" Türkiye'nin Suriye, Libya ve Azerbaycan'da uyguladığı dış politika ile birlikte anmış ve Türkiye'nin "neo-Osmanlı emperyalizmini seçmesinden derin üzüntü duyduğunu" belirtmiştir. (Habib, 2020b) Senatör Esther Benbassa da, "Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi sonrası Erdoğan kendisini yeni Osmanlı fatihi olarak mı görüyor" Yunanistan'a karşı gerginlik yükseltme suçlamasında bulunmuştur. (Benbassa, 2020b) Senatör Nathalie Goulet ise İhvan-ı Müslimin kanalında yapılan bir değerlendirme videosunu altyazılı biçimde ve heyecanla paylaşmış, "İşte işte İhvan-ı Müslimin'in televizyonunda Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi Konstantinopolis'in fethiyle kıyaslanıyor" yazmıştır. (Goulet, 2020) "Fetihçi" zihniyetle özdeşleştirerek Ayasofya kararına endişeyle yaklaşan ve bir tehlikeyle karşı karşıya olduklarını düşünen bir başka senatör ise Rémi Feraud olup attığı twit şöyledir: "Erdoğan rejimi Türkiye'yi geriletmeye ve tüm bölgenin güvenliğini tehdit etmeye devam ediyor. ABD ve Avrupa Rojava Kürtlerini asla terk etmemeliydi. Türk İslamcılığı ve emperyalizmi tehlikesine artık boyun eğmemeliyiz." (Feraud, 2020)

İtalya'nın bu makale yazıldığı sıradaki başbakanı Giorgia Meloni'nin partisinden AP'de milletvekili olan Carlo Fidanza da Fransız meslektaşlarına benzer tepkisiyle görülmüştür. 14 Temmuz 2020'de, "Sultan Erdoğan'dan Bir Provokasyon Daha... Ayasofya'dan Ellerini Çek" afişi paylaşan Fidanza, "Erdoğan'ın Avrupa'ya dayatmak istediği İslamlaştırmada bir başka evre, hayır diyoruz" twiti atmıştır. (Fidanza, 2020) Bu suretle açıkça, Türkiye'ye ait bir yapının cami yapılmasını Avrupalılara bir İslamlaşma dayatması olarak yorumlayıp, takipçilerine buna maruz kalma korkusu üzerinden meseleyi algılama yönlendirmesinde bulunmuştur.

İtalya'da 2018-2019 yılları arasında Başbakan Yardımcılığı yapıp Ekim 2022 itibarıyla Meloni hükümetinde de Başbakan Yardımcılığı vazifesine getirilen Matteo Salvini, Ayasofya'nın cami yapılacağını öğrenince partililerini toplayıp Milano'daki Türk konsolosluğu önüne giderek protesto yapmıştır. 13 Temmuz 2020'de protesto görüntülerini paylaşırken yazdığı şu cümle hassaten korku üzerinden tetikleyici vasıftadır: “Başımızı eğmekle kendimize bir katedral yerine bir cami bulma riskine giriyoruz. Ellerini Ayasofya'dan çek.” (Salvini, 2020) Böylece gerekli tepki verilmezse başka katedrallerinin de günü gelince camiye döndürülmesiyle yüzleşme korkusunu işlediği görülmektedir. Önemli bir Avrupa ülkesinin üst düzey bir devlet adamının meydana inerek verdiği bu kuvvetli tepkisi ve tahrik edici cümlesine bakarak, korkunun algılama ve algı odaklı faaliyette çok mühim bir yere sahip olduğunu düşünmek mümkündür. 2022 itibarıyla İtalya'nın Turizm Bakanı olan Daniela Santanchè de 10 Temmuz 2020'de şunu yazmıştır: “Ayasofya bazilikası bir cami olacak. Yayılmacılığıyla Erdoğan'ın Türkiyesi Akdeniz'de menfaatlerimiz ve Avrupa sınırları için bir tehlike. Bu, medeniyetler arası bir çarpışma ve Oriana Fallaci² bizi uyardı.” (Santanchè, 2020)

İsmi geçenlerin çeşitli medya kanallarıyla işledikleri korkunun başka memleketlerde de yansımalarının bulunduğunu görmek, mevzubahis korkunun derinliğini ve yapılan algı faaliyetinin kapsamını anlamak açısından önemlidir. 1890'da İngilizce yayın yapmak üzere kurulup en köklü ve uzun süreli Ermeni gazetelerinden olan Armenian Weekly'de 24 Mart 2021'de “Ayasofya ve Türkiye'nin Neo-Osmanlılığı” başlıklı bir makale yayınlanmış ve şu sorgulama yapılmıştır:

“Son yıllardaki politikaları yeterince açıkça ifade etmemişse bile, Erdoğan'ın Ayasofya'ya girişi açık bir neo-Osmanlı ve anti-Kemalist siyasi yönelimi sarahatle gösteriyor. Yeni Türkiye bundan sonra ne getirecek? Belki alfabe (Latin alfabesinden 1929'a kadar kullanılan Arap alfabesine) bir değişiklik veya 1920'lerde Atatürk tarafından kaldırılan geleneksel giyime dönüş. Yahut daha da endişe vericisi, Osmanlı sınırlarını yeniden tesis etmek için bir girişim?”

Neticede ise yazıya, “Batı için en büyük endişelerden biri de Kemalizm karşıtlığının aslında Batı karşıtlığı anlamına gelmesi” denilerek nokta konulmaktadır. (Calian, 2021) Yazının PKK'nın haber sitelerinden Rojname News English tarafından da paylaşılması dikkat

² Oriana Fallaci, şiddetli derecede İslam düşmanlığıyla bilinen İtalyan kadın bir yazardı. İslam'ı tenkit eden kitap kaleme almış, Sienna'ya bir İslam merkezi kurulursa onu arkadaşıyla havaya uçuracağını söylemişti. 2006 yılında 77 yaşındayken öldü, bkz. <https://www.nytimes.com/2006/09/16/books/16fallaci.html>. (Erişim: 10.12.2022).

çekmiştir. (Rojname, 2021a) Ermeniler tarafından kaleme alınan bu yazı, Kemalizmin kaybetmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden diriltilmesi korkusunun en net işlendiği örneklerden birisidir. Bu korku çerçevesinde Ayasofya'nın cami olmasını deteklemeyen hemen herkesin harekete geçme gereği duyacak derecede tahrik edilmesine çalıştıkları ifade edilebilir.

Ayasofya'nın cami yapılmasının Osmanlı İmparatorluğu'nu canlandırma maksadı ve neo-Osmanlılık çerçevesinde yorumlanması bazı Arap ülkeleri ve İran medyasında da görülmüştür. Mısır ve bilhassa da Suudi Arabistan medyasında şiddetli reaksiyon yansıtan yazılar yazılmış, yer yer hakaretler edilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gayesi, Osmanlı hayaliyle ilişkilendirilmiştir. (Öztürk, 2022)

Keza İsrail tarafında da Osmanlı odaklı değerlendirmeler öne çıkmış, İsraili akademik çevrelerin kamuoyuna dönük yayınlarında dahi bu çerçevede yorumlamalar görülmüştür. Bar-Ilan Üniversitesi'ne bağlı Begin-Sadat Stratejik Araştırmalar Merkezi (BESA), bu bağlamda dört ayrı makale yayınlamasıyla önem arz etmektedir. Bunlardan birisinde Dr. Edy Cohen, Ayasofya'nın cami yapılmasındaki maksadı Erdoğan'ın "Sünni Müslüman Dünyanın lideri olmak" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun şanını yeniden kazanmak" arzuları ile izah etmiştir. (Cohen E. , 2020) Dr. Efrat Aviv de vak'ayı, Erdoğan'ın daha geniş politik ajandası olduğunu gösteren siyasi bir eylem olarak tavsif etmiştir. Aviv'e göre Erdoğan için "Ayasofya, Müslüman Türklerin İslam Dünyası üzerindeki hegemonyasının delilidir." (Aviv, 2020) Bekdil'in perspektifinde yapılan dönüşüm "İslamcı fetih fetişini" yansıtırken, Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın konuşması da Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesi çağrısı niteliğindedir. (Bekdil, 2020) Dr. George Tzogopoulos da, geride alıntılanan Fransız vekil Habib'e benzer şekilde, Erdoğan'ın Mescid-i Aksa'yı "özgürleştirme" niyeti taşıdığını ve Türkiye'nin giderek İsrail için bir tehdit haline geldiğini belirtmiştir. (Tzogopoulos, 2020) Makaleler haricinde BESA Merkezi, Ayasofya'nın camileştirilmesine de temas eden bir kitap yayınlamıştır. Burada da mesele, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski şanına ulaşma özlemi çerçevesinde değerlendirilmiştir. (Dorsey, 2021, s. 17) Bu yayınların hepsinde Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nu diriltmeye çalışan bir anlayışın hakim olduğu ve bunun da birçok ülke için tehdit teşkil ettiği mesajının işlendiği görülmektedir. Mevzubahis tehdit algısı bağlamında okuyuculara Türkiye, onun hükümeti ve dış politikasına dair korku temelli karşıtlık empoze edilmeye çalışıldığı söylenebilir.

KÜLTÜREL MİRAS KAYBI KORKUSU

Bu konudaki korkunun İngiliz milletvekilleri ve parlamento tutanaklarına kadar yansıdığı görülmektedir. Avam Kamarası'nda 16 Temmuz 2020 günü iktidardaki Tory Partisi milletvekilleri Ayasofya'yı gündeme getirmiş ve milletvekillerinden Alexander Stafford şunu sormuştur:

“Çok saygıdeğer dostlarım UNESCO dünya mirası listesine kaydedilmiş Bizans başyapıtı Ayasofya'nın camiye çevrilmesi gerektiğine dair son Türk kararının gayet farkında olacaksınız. Bu mimarî harikası Büyük Justinianus tarafından inşa ettirilmiş, sonra bir camiye dönüştürülmüş ve nihayet büyük reformcu Atatürk tarafından seküler bir müze olarak hizmete sunulmuştur. Şimdiyse güzel duvar resimleri, mozaikleri ve freskleri zarar görme yahut yok olma riskiyle karşı karşıya. Bu, tüm dünya için bir kayıp olur ve dahası toplum gerilimlerini alevlendirir. Saygıdeğer dostlarım hükümette Türkiye'nin eylemleri, UNESCO'nun cevabı ve bu önemli dünya miras bölgesini korumak hakkında bir tartışma yapacak mı?”

İktidarın adına Jacob Rees-Mogg bu suali şöyle cevaplamıştır:

“Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ayasofya'yı bir camiye dönüştürme kararını not ettik ve bu uluslararası boyutta endişeye yol açsa da -özellikle Papa'nın yorumlarına önem veriyorum- hükümet bunu Türkiye için bir egemenlik meselesi olarak görüyor. Bununla birlikte, UNESCO dünya miras bölgesinin bir parçası olarak Ayasofya'nın Türkiye'nin zengin ve çeşitli tarihî ve kültürel mirasının kanıtı olarak herkes için erişilebilir kalmasını ve değerli eserlerinin korunmasını bekliyoruz. Dolayısıyla Türk liderlerinin, Türk anayasasının herkes adına vicdan ve inanç özgürlüğü hükmüyle uyumlu olarak bu tarihî binanın tüm inançlardan ve milletlerden insanlar için erişilebilir olmaya devam edeceğine dair kamuoyu açıklamalarını memnuniyetle karşılıyoruz. Belirlenen dünya mirası bölgelerinin sözleşme şartlarıyla uyumlu olmasını sağlamak, dünya mirası sözleşmesine taraf devletlerin görevidir. Mirasın korunmasının en yüksek standartlarını teşvik için UNESCO, onun danışma organı ve partner hükümetlerle yakın bir şekilde çalışıyoruz. Bu, belirlenmiş bölgelerin tüm insanlık ve gelecek nesiller için etkili şekilde korunmasını temin edecektir.” (Stafford & Rees-Mogg, Business of the House, 2020)

Stafford bu sualini sorma anını videosuyla twitter hesabında paylaşmıştır. (Stafford, 2020a) Meseleyi dillendirmesinden dolayı Stafford'a Muhafazakâr Parti'deki Katolikler adlı oluşumun kurucularından Andrew Cusack teşekkür etmiş, Stafford da bunu retwit etmiştir.

(Cusack, 2020) Stafford bunun haricinde açıklamalar da yapmış, camileştirileceğini öğrendiği 10 Temmuz 2020 günü attığı twitte şöyle demiştir:

“Bu seküleristler ve dünya için üzücü bir gün. Köken olarak bir kilise, sonra bir cami olan Ayasofya, akabinde reformcu Atatürk tarafından tüm inançlar için bir müzeye çevrilmişti. Bu karar gerilimleri alevlendirecek ve dünyanın en harika binalarından birini birçok kimsenin erişiminden alıkoyacak.” (Stafford, 2020b)

Stafford ayrıca Yunanistan’da çıkan Ta Nea gazetesine de röportaj vermiştir. Burada da kendisi gibi Tory Partisi’nden milletvekili olan Theresa Villiers ve Sir Roger Gale’in yanı sıra İngiltere İşçi Partisi’nin milletvekili Bambos Charalambous’la beraber Erdoğan’ın kararına karşı çıktıklarını beyan etmiştir. (Andritsopoulos, 2020) Stafford kendi hesabında bu röportajı paylaşırken, Ayasofya’nın içindeki mozaikler, freskolar ve duvar resimlerinin zarar görmesi riskinin üzerinde durmuştur. (Stafford, 2020c) İşçi Partisi’nden Avam Kamarası mensubu Angela Eagle, Ayasofya’nın camileştirilmesine twitter hesabından tepki veren bir diğer isimdir. Eagle, Elif Şafak’ın twitini paylaşmış, Ayasofya’nın tüm insanlığa ait olduğunu vurgulamıştır. (Eagle, 2020) Şafak ise çok talihsiz ve kötü bir karar alındığını, tarihe ve çoğulculuğa saygı duyulmadığını iddia edip Ayasofya’nın kapılarının herkese açık olması gerektiğini yazmıştır. (Shafak, 2020) Şafak’ın, başka insanlara kapatılacağına dair bir açıklama yokken bunu nereden çıkardığı anlaşılmamaktadır. Ancak işlediği bu korkunun İngiliz milletvekilinin de algısını etkilediği ve onu da tepki vermeye ittiği görülmektedir. Lordlar Kamarası’nda da Avam Kamarası mensuplarının serdettiğine benzer bir endişe dillendirilmiştir. Lord Alton tarafından “Batı mirasını muhafaza etmek ve herkese açık bir müze olarak anıt statüsünü korumak için UNESCO’yu desteklemek” maksadıyla Ayasofya’nın camiye dönüştürülmesine karşı durulması için layiha verilmiştir. Ancak İngiliz Hükümeti, kendilerinden tam olarak ne yapmalarının istendiğini anlamadıkları ve Ayasofya’nın herkese açık olacağını umdukları gerekçesiyle Alton’ın talebini reddetmiştir. (Petitions, 2020)

İngiltere tarafında “erişilemeyeceği” endişesinin İngiliz hükümeti nezdinde zail olduğu bu suretle görülmektedir. Lakin ABD tarafında Senatör Bob Menendez ve Senato Dış İlişkiler Komitesi’nin de başkanı olan Senatör Jim Risch, kararı “kuvvetle kınadıklarını” bildirdikleri beyannamelerinde müzeyken “her inançtan insanı ağırlayan bir merkez” olduğuna vurgu yapmışlar, bu suretle dünya milletleri için bir miras olmaktan çıkarılıp sadece Müslümanlara mahsus ve onların erişimine açık bir yere döndürülüyormuş gibi bir endişeyi satır aralarında işlemişlerdir. (Menendez & Risch, 2020) Bir diğer senatör Rick Scott da UNESCO’nun

beyannamesini ve endişesini paylaşırken görülmektedir. (Scott, 2020) UNESCO, Türk yetkililerin kararından dolayı derin üzüntü duyduğunu açıklamış ve dünya mirasının evrensel kıymetinin korunması çağrısı yapmıştır. (UNESCO, 2020) ABD Temsilciler Meclisi üyesi bir Yahudi olan Steve Cohen ise, “Kısa vadeli siyasi iştahları tatmin etmek için onu değiştirmek bir hatadır ve dinler arası diyalogla onun kültür tarihindeki yerine ciddi bir zarar verilmeden tersine döndürülmelidir” twiti atmıştır. (Cohen S. , 2020) Kongreden Dina Titus ise Türkiye’nin ABD Büyükelçisi Serdar Kılıç’a mektup gönderip,

“Türk hükümetinin Ayasofya’nın statüsünü değiştirmeyi düşünmesiyle alâkalı derin endişemi ifade etmek için yazıyorum. Bu 1500 yıllık bölge, birçok inanç ve geçmişten insan için son derece önemlidir, onu bir cami olarak tayin etmek hem mirasına zarar verecektir hem de Türkiye’nin itibarı ile onun bölgedeki ve tüm dünyadaki ülkelerle ilişkileri için zararlı olacaktır” ifadelerini kullanmıştır. (Titus, 2020)

Bir başka Temsilci Jeff Fortenberry, Erdoğan’ın “dünyanın büyük inanç geleneklerini birleştiren hassas sosyal yapıyı etkili biçimde ezdiğini” ve “bir asırlık geleneği sildiğini” savundu. (Fortenberry, 2020) Kongre’den Carolyn Maloney de UNESCO dünya miras bölgesinde yer aldığını vurgulayıp, “tüm insanlar için korunmalı” dedikten sonra, cami yapılmasının “uluslararası topluluğun suratına bir tokat” olduğunu müdafaa etmiştir. (Maloney, 2020) David Cicilline’e göreyse dünyanın Erdoğan’ın bu kararından dolayı öfkelenmesi lazımdır ve ortak dünya mirasından olan Ayasofya’yı bölücü bir siyasi araç olarak kullanmasından ötürü Erdoğan’a bedel ödetmesi gerekmektedir. (Cicilline, 2020) Cicilline böylece sadece bir miras kaybı korkusu değil, aynı zamanda bölünme endişesi yansıtmış, bunu da tüm dünyanın hiddetle tepki vermesini gerektirecek derecede ciddi bir tehdit olarak algıladığını göstermiş ve sosyal medya üzerinden takipçilerine de böyle hissettirmeye çalışmıştır.

Öte yandan miras kaybı korkusunu Amerikalı siyasetçiler dışında Amerikan medyasının da işlediğini belirtmek gerekmektedir. Newsweek’in 14 Temmuz 2020’deki yayınında Ayasofya’nın camiye çevrilmesi kararı için “bölgenin zengin tarihini silme riski taşıyor” yorumu yapıldığı geride gösterilmişti. Emekli profesör Judith Herrin tarafından yazılıp Washington Post’ta yayınlanan bir makaleye göre, “Ayasofya’yı camiye dönüştürmek bir kültürel temizlik hareketidir” başlığı verilmiştir. Yazıda da bu korku işlenmiş ve Erdoğan’ın “en tehlikeli” bir otokrat olduğu ileri sürülmüştür. (Herrin, 2020) Foreign Policy’de yayınlanan bir diğer makale, “Erdoğan Türkiye’nin Hıristiyan geçmişini silmemeli” başlığı taşımaktadır. İçeriğinde de camileştirilmesiyle Hıristiyan geçmişin silineceği ve bunun da dinî

çoğulculuk ile hoşgörüyü bir darbe olacağı müdafaa edilmiştir. Ayrıca Erdoğan çoğulcu bir anlayışa sahip olmamakla suçlanmış ve aldığı kararın “milyonlarca Hıristiyanı aşagılama” anlamına geldiği iddia edilmiştir. (Reeves & Akyol, 2020) Washington Post'ta Aslı Aydintaşbaş imzasıyla yayınlanan bir başka yazıda ise birden fazla korku dillendirilmiştir. Yazıda, Hıristiyan mirası yok olursa Türkiye'nin “ölçülemeyecek derecede daha fakir” olacağı savunulmaktadır. Ayrıca “Ayasofya'yı camiye dönüştürmek Avrupa ve Birleşik Devletler'in aşırı sağı arasındaki Müslüman karşıtı duyguları da besleyecek” iddiası öne sürülmüştür. (Aydintasbas, 2020) Aynı anda hem tüm Türkiye topraklarındaki bütün Hıristiyanlık mirasının yok olabileceği, hem de dünyanın farklı yerlerindeki Müslümanlara da saldırıların artabileceği korkularının işlendiği fark edilmektedir. Tüm yazılanlara bakarak Ayasofya kararından geri adım atılması için korku odaklı algı çalışmasına ağırlık verildiği belirtilebilir.

Berkley Center'da yayınlanan bir makalede de eğitici görüntülere sahip Ayasofya'nın müze olarak kalmasını kuvvetle savunduklarını, bunun din ve cinsiyet temelli kısıtlama olmadan en iyi erişim izni sağlayan fonksiyon olduğu ileri sürülerek müdafaa edilmiş, bu suretle zımnen, Ayasofya'nın kültürel mirasından istifade etme imkânının ortadan kalkacağı veya epey azalacağı endişesi izhar olunmuştur. (Blessing & Yayıoğlu, 2020) Aynı yerde bir başka makalede de, daha hakiki ve ikna edici bir kültürel miras konseptini dahil eden milletler arası değerler geliştirmek gerektiği, aksi halde milli ve dinî sınırların çıkmazlarına geri düşüp anakronistik siyasi ve dinî manzaralara maruz kalınacağı endişesi dillendirilmiştir. (Özkaya, 2020) Cornell Üniversitesi'nden Esra Akcan ise direkt “Ayasofya'da Tarihi Silmek” başlıklı bir yazı kaleme alarak, cami yapılmasıyla seküler ve Hıristiyan tarihin silineceğini ileri sürüp daha da ileri giderek, kadınlar ve Sünni olmayanların Ayasofya'ya eskisi gibi giremeyecekleri imasında dahi bulunmuştur. (Akcan, 2020) Ömür Harmanşah ise, Ayasofya'nın Türkiye'de laik modernitenin ikonu olduğunu, hükümetin “yeniden ele geçirmesinin” ise neo-Osmanlı ve neo-emperyal bir hareket olduğunu yazmakta, bunun küresel kültürel mirası baltaladığını ileri sürmektedir. Ayrıca o, camiye dönüşmesinden “mekânsal şiddet ve miras adaletsizliği” doğduğunu iddia etmiştir. Ona göre çağdaş İslamcıların Bizans mozaikleri ve geçmişin bu kabilden izleri için ya çok az toleransları vardır ya da hiç yoktur ve “AKP romantik fanatizmi ve neo-emperyal Osmanlıcılığı” Türkiye'de geniş ölçekli kültürel miras yıkımı icra etmektedir. (Harmanşah, 2020) Bu suretle insanlığın kültürel mirası olarak Türkiye'de ne varsa tamamına yakınının yok edileceği korkusu işlendiği gibi, bununla birlikte emperyalist bir Osmanlılık tehdidiyle de karşı karşıya olduğu savunularak korku katlanmıştır. Kültürel miras kaybı korkusu 392 akademisyenin imza atarak ortaklaşa yayınladıkları açık mektuba da

yansımıştır. Bunlar; Amerika, İngiltere, İskoçya, Kuzey İrlanda, Almanya, İspanya, Portekiz, İtalya, Fransa, Belçika, İsveç, Danimarka, Norveç, İsviçre, Hollanda, Avusturya, Avustralya, Litvanya, Kanada, Rusya, Polonya, Gürcistan, Çekya, Hırvatistan, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, Arnavutluk, İsrail ve Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde çalışan yahut emekli olan veya bağımsız araştırmacılık yapan kimselerdir. Açık mektuplarında tarihî yapının ciddi zarar görebileceği endişelerini dillendirmişler ve Ayasofya'nın "bölgesel siyasetin bir piyonu" olarak hizmet etmek için çok güzel ve kıymetli olduğunu ifade etmişlerdir. (Medium, 2020)

9 Temmuz 2020'de Fransız siyasetçi Jerome Riviere, eski bir bakan ve Ulusal Birlik'in AP'deki diğer milletvekili olan Thierry Mariani ile birlikte Ayasofya hakkında bir basın açıklaması yayınlamışlardır. Riviere, Fransa'dan "bu yeni Türk provokasyonuna karşı onayı olmadığını belirtmesini" istediklerini kaydetmiş ve ilginç bir resimli mesaj paylaşmıştır: "Ayasofya: Erdoğan 1500 yıllık Hıristiyan tarihini ve bir asırlık Türkiye tarihini silmek istiyor." (Riviere, 2020c) Bu ifade aynı zamanda Thierry Mariani tarafından kaleme alındığı anlaşılan basın açıklaması metninin başlığıdır. Mariani açıklamasında Moskova Patrik'inin şu cümlesini kullanmıştır: "Ayasofya'ya karşı bir tehdit bütün Hıristiyan medeniyetine, dolayısıyla maneviyat ve tarihimize karşı bir tehdittir." (Mariani, 2020) Cumhuriyetçi Parti'den milletvekili ve Ayasofya açıldıktan sonra partinin genel başkanı olan Eric Ciotti de kararı, dünya mirasının evrenselliğine bir saldırı addetmiş ve "Fransa ile Avrupa İslamcı Türkiye'ye yaptırım uygulamalı" yazmıştır. (Ciotti, 2020) Aynı partiden Valérie Boyer de Ciotti ile hemen hemen aynı yorumu ve aynı çağrışı yaptıği bir twit atmıştır. (Boyer, 2020b) Boyer'in farkı ise bu korkuyu ısrarla işlemesidir. Azerbaycan'la Ermenistan arasında çatışma yaşandığı günlerde Ayasofya'yı hatırlatarak, Erdoğan'ın desteklediği Azerbaycan'ın da manastır yıkabileceğine dair endişeler uyandırmaya çalışmıştır. (Boyer, 2020c) Cumhurbaşkanı Macron'un partisine mensup milletvekili Cécile Muschotti ise, Ayasofya'nın dünya miras listesinden çıkacağını yazarak üzgün olduğunu belirtmiştir. (Muschotti, 2020) O tarihte Macron'un milletvekillerinden olan Aurélien Taché ise bir müzeden değil de kiliseden camiye dönüştürülüyormuş gibi yazarak Ayasofya'nın Hıristiyan kökenlerinin silindiğini ileri sürmüştür. Bu sebeple hakikat, kültürler arası ve inançlar arası diyalog ve insanlık için üzüldüğünü belirtmiştir. (Taché, 2020) Üzüntü temalı bu paylaşımların, ciddi bir kayıp yaşandığı veya yaşanacağı korkusunu tetikleyici bir mahiyet arz ettiğini söylemek mümkündür.

İsveç eski başbakanı Carl Bildt de özellikle mozaikler üzerinden insanlık mirasında kayıp yaşanması korkusunu işlemiştir. 24 Haziran 2020’de Aslı Aydıntaşbaş’a yolladığı twitinde şunu yazmaktadır: “Şayet Türkiye İstanbul’daki muhteşem Ayasofya müzesini camiye dönüştürürse devasa bir kültürel suç olur, bu suretle aynı zamanda Hıristiyanlığın neredeyse bin yıl en büyük kilisesiyken onun şanlı mozaiklerini de örtüyor.” (Bildt, 2020a) Aynı gün o, cami yapılırsa mozaiklerin görünmez olacağını bir kez daha yazma gereği duymuştur. (Bildt, 2020b) 4 Temmuz’da bir kez daha Ayasofya için “takriben bin sene Hıristiyanlığın en büyük kilisesiydi” yazan Bildt, camiye dönüştürülmesinin “endişe verici bir sinyal” olduğunu savunmuştur. (Bildt, 2020c) 10 Temmuz’daki twiti ise şu şekildedir: “Ayasofya’nın camiye dönüştürülmesi siyasi kararı hiç şüphesiz Türkiye’ye birçok açıdan zarar verecek. Yeni çatışmalar yaratmak dışında bir maksada hizmet etmiyor.” (Bildt, 2020d) Bildt’in böylece çok kıymetli miras kaybı endişesini dinî çatışma çekincesiyle meczedip pek korkutucu bir durum algısını iyice perçinlediği görülmektedir. Ermenistan’ın o dönemki Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan da twitter hesabından benzer bir açıklama yapmıştır: “Ayasofya’nın statüsünün değişmesi endişe verici. İnsanlığın birliği için Ayasofya Müzesinin önemi ve sembolizmi ile UNESCO Dünya Miras Bölgesi ruhunu ve maksadını baltalıyor.” (Mnatsakanyan, 2020) UNESCO ve Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi görüldüğü gibi birçok farklı kimse tarafından tenkit ve tepkilerin temeline oturtulmuş yahut aracı yapılmıştır. Ancak Ayasofya’nın camileştirilmesine karşı bir tavır takınan Goodyear dahi meseleye dair incelemesinde bu argümanın zayıf olduğunu, mevzubahis sözleşmedeki herhangi bir maddeye Türkiye’nin bu kararının ters düşmediğini, bilakis egemenlik haklarının altının çizildiğini ve Erdoğan’ın bunu meşrulaştırmak için kullandığını beyan etmiştir. (Goodyear, 2021, s. 72-73)

“AZINLIKLARA ZULÜM YAPILACAK” KORKUSU

Dış dünyadaki yayın ve konuşmalarda tespit ettiğimiz diğer bir korku, başta Hıristiyanlara olmak üzere Sünni Müslüman çoğunluğun yanında azınlık kalan gruplara baskının artacağı ve zulmedileceği korkusudur. Fransa gibi ülkelerin resmi ağızlarından gelen tepkilerde, “dinsel çoğunlukçuluğun sembolü” olması öne çıkarılarak camiye dönüştürülmesi provokasyon addedilmiştir. (Barreto, 2022, s. 38-39) Muhtelif gözlemciler de Ayasofya’nın dönüşümünden ötürü beter hâle düşecekleri endişesi izhar etmişlerdir. (Goodyear, 2021, s. 76-78) Amerikan medyasının önde gelenlerinden Politico, Ayasofya kararıyla alâkalı 5 Ağustos 2020’de yayınladığı bir yazıda, bunun Türkiye’de “zaten marjinalize edilmiş Hıristiyan cemaate bir başka darbe” anlamı taşıdığını savunmuştur. Yazıda, İstanbul’da Grekçe yayın

yapan tek gazete olan Apoyevmatini'nin sahibi Minas Vasiliadis'in şu cümleleri nakledilmektedir: "Bu [Ayasofya'nın yeniden dönüştürülmesi] kararını alkışlayanların çoğunluğunda bulunan hava, şehirde yaşayan Hristiyanları yanlış anlaşılmasınlar diye sözlerine ekstra dikkat ettiriyor." Akabinde, Patrik Bartholomew Ayasofya'nın camiye dönüşümü "dünyadaki milyonlarca Hristiyanı İslam'ın aleyhine döndürecek" dediyse de, Türkiye'deki Hristiyanların bunun aksinin gerçekleşmesinin daha muhtemel olduğundan korktukları ileri sürülmektedir. Agos'un genel yayın yönetmeni Yetvart Danzikyan'ın ise şöyle söylediği belirtilmiştir: "Türkiye'de Hristiyanları rahatsız eden İslamcı ve milliyetçi bir hava var. Bugün yüz yıl öncesinden daha zor olmasa da, bu [dönüşüm] gerginliğe neden olabilir diye korkuyorum... Bütün Hristiyan azınlıklar ve laikler mutsuz ve korku içinde. Bazı genç Hristiyanlar Türkiye'den ayrılıp Batı ülkelerine taşınmayı düşünüyor." Yazının devamında, "Ermeni soykırımı" dahil yapılan katliamlar ve sürgünlerle Türkiye'de 20. asrın başında Hristiyan nüfusun epey azaltıldığı savunulup yapılan bu sözde hatırlatmayla günümüz arasında ilişki kurularak korku uyandırılmaya çalışılmıştır. Yazıya Danzikyan'ın şu cümleleriyle son verilmektedir: "Bu sadece Hristiyanlar için değil, tüm dünya için kötü bir haber. Ayasofya'yı hep dünya mirası olarak gördüm; her zaman bunun sadece Hristiyanlara veya Müslümanlara değil, tüm dünyaya ait olduğunu düşündüm. Bu dünya mirasını kaybetmenin acısını hissediyorum." (Ioannou, 2020) Politico'daki bu yazı, Ermeni bir haber sitesi tarafından da iktibas edilmiştir. (ArmeniaNews, 2020) PKK destekçisi Rojname'nin paylaştığı da görülmüştür. (Rojname, 2020b)

ABD'de Cumhuriyetçi Parti'den Andrea Catsimatidis 10 Temmuz 2020'de şunları yazmıştır: "Bizim Grek Ortodoks Kilisemizin Patrik Katedrali olarak 537'de inşa edilen en meşhur katedralimiz Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından bir camiye dönüştürülüyor! Hristiyanlık ve inanç özgürlüğü saldırı altında!" (Catsimatidis, 2020b) Devamında ifade ettikleriyle şöyle yazmıştır:

"Hristiyan katedrallerine el koymak yerine kendi camilerini inşa edemezler mi? Bilhassa da böyle zengin tarihi olan birinin yerine? Ben kiliseye dahil birisiyim, neler döndüğünü biliyorum, Türkiye her gün bizim kilisemizin topraklarını ele geçiriyor ve Hristiyanlara zulmediyor! İnanç özgürlüğünü savunuyorum!" (Catsimatidis, 2020c)

Catsimatidis ile aynı açıdan ele almamakla beraber, Konakçı'ya göre de Ayasofya popülist bir parti ve lider tarafından camileştirilmiş ve bu popülist anlayış dolayısıyla "Türkiye'de bulunan neredeyse tüm kiliseler ideolojik bir savaş alanı olmuştur." (Konakçı, 2023) Temsilciler Meclisi'nin Demokrat Parti'den üyesi olan John Sarbanes ise, Erdoğan'ın bu

kararla şahsi ve siyasi ajandası uğruna dinî ve milliyetçi çatışmayı körüklemeye devam ettiğini savunmuştur. (Sarbanes, 2020a) Ayasofya'nın bin yıl Hıristiyan ibadet yeri olarak hizmet ettiğini ve her inanç ile milletten insan tarafından hürmet edilen bir yer olduğunu vurgulayan Sarbanes, (Sarbanes, 2020b) ABD'nin Türk Hükümetine kararı geri alıp yeniden müze yapması için baskı uygulaması gerektiğini müdafaa etmiştir. (Sarbanes, 2020c) Bu suretle Sarbanes seri twitlerle, kararın tesirinden dolayı farklı inanç ve millet mensuplarına saldırılar yaşanabileceği korkusunu, ABD'nin devreye girmesini gerektirecek kadar ciddi bir tehdit olarak işlerken görülmektedir. Aynı partiden diğer Temsilci Brad Schneider de attığı twitte, "Erdoğan'ın kararı birlikte yaşama ve karşılıklı anlayış arayan herkese bir hakarettir" demiştir. (Schneider, 2020) Birlikte yaşamının zarar göreceği algısını twitter üzerinden onun da aksettirdiği görülmektedir.

Berkley Center için yazdığı makalede Ahmet Kuru da, Ayasofya'nın cami olmasının "endişe verici" cihetleri bulunduğunu belirterek, Türkiye'de Müslüman olmamak her daim zor iken şimdi iyice zorlaşacağı iddiasında bulunmuştur. (Kuru, 2020) Aynı yerde Ramazan Kılınç da, "Erdoğan'ın rövanşist hamlesi din etrafındaki yurt içi ve küresel gerilimleri yoğunlaştırır" yorumu yapmıştır. (Kılınç, 2020) "Ermeni soykırımından kurtulanların" zürriyetinden olduğunu belirten Watenpaugh ise, "soykırımı" hatırlatıp Hıristiyan ve Yahudilere karşı zulmedildiğini, nefret konuşmaları ve şiddetli taciz yapıldığını ve böylece nüfuslarının azaltıldığını belirterek Ayasofya'nın cami yapılmasıyla bunları ilişkilendirmiş, kültürel ve dinî mirasın zaten neredeyse tamamen yok edildiğini ileri sürmüş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile arkadaşlarının Ayasofya'yı "düşmanca bir retorikle istismar etmesinin müsamaha, çok kültürlülük ve ayrımcılık olmadan erişim gibi değerlerle uyumsuzluk içinde olduğunu" iddia etmiştir. (Watenpaugh, 2020) Onun ısrarlı "soykırım" ve "zulüm" vurguları, "en kötüsüyle karşılaşılmaya doğru gidildiği" korkusunu taşımasına yahut karşı duruşta konsolide etmek için bu korkuyu işlemesine yorulabilir.

Azınlık gruplarının zulme uğraması korkusunun Lordlar Kamarası bazı mensuplarına kadar sirayet ettiği görülmektedir. Liverpool'dan Lord Alton, 28 Temmuz 2020'de, Ayasofya'nın cami yapılması kararının "Türkiye ve Ortadoğu'daki marjinalize olmuş dinî azınlık grupları üzerindeki etkisi" hakkında hükümetin tavrını ve onların haklarını korumak için ne yapacaklarını sormuştur. Hükümet adına Barones Sugg 5 Ağustos'ta verdiği cevabında, bu endişeyi not ettiklerini ancak bunu Türkiye'nin egemenlik meselesi olarak gördüklerini ve Türk liderlerin tarihî binanın herkese açık olacağına dair ifadelerini memnuniyetle karşıladıklarını, dinî azınlık gruplarını korumaya da kararlı olduklarını deklare

etmiştir. (Alton & Sugg, 2020) Lord Rami Ranger ise 11 Temmuz 2020’de attığı twitinde Ayasofya kararına tepki verip, “dinî tolerans sivil bir toplumun ön şartıdır!” yazarak, müze statüsünün kaldırılmasını diğer inançlara hoşgörünün de kaldırılmasıyla eş tutmuştur. (Ranger, 2020)

Fransız partisi Ulusal Birlik’in Avrupa Parlamentosu’ndaki milletvekili olan Dominique Bilde Erdoğan’ın Fransa’daki İslamofobiye çıkışması üzerine 20 Kasım 2020’de şu twiti attı: “Kiliselerin kamulaştırılması, papazlara baskı, Ayasofya Bazilikası’nın camiye dönüştürülmesi... Fransa’daki İslamofobiye köpek gibi bağırın aynı Erdoğan, Türkiye’deki Hıristiyan azınlıkları yok etmek için her şeyi yapıyor!” (Bilde, 2020a) Bu suretle Bilde, Hıristiyanlara zulmedileceği korkusunu en üst perdeden ve son derece tahrikkâr bir üslupla işleyerek mevzubahis algı faaliyetinin aşırı bir misalini sergilemiştir. Fransız siyasetinin bir diğer grubu olan Cumhuriyetçiler Partisi’nin AP’deki milletvekili François-Xavier Bellamy, ilk namazın kılındığı 24 Temmuz 2020 günü Ayasofya kararını protesto için organize edilmiş bir mitinge mesaj yollamıştır. Mesajın konuyla alakalı kısmı şöyledir:

“1935’te Mustafa Kemal Atatürk bu bazilikayı, Türkiye’deki Hıristiyan mirasına ve bu yerin evrensel çağrısına şahitlik eden bir müzeye dönüştürdü. Bugün, Recep Tayyip Erdoğan onu camiye dönüştürmeye karar verdi. Mesaj net: Devlet İslamcılığı artık insanlığın dünya mirasının esaslı bir yerini çevirmekten korkmuyor. Türk hükümeti tarafından tarihin çarpıtılması endişe verici bir gelecek projesine hizmet ediyor. Ermeni soykırımını veya Anadolu Rumlarına zulümleri etkileyen ulusal yalan sonrası geçmişin bu yeni tekrardan yazımı varsayılan bir provokasyondur ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ‘Batı’ya meydan okuyabilen bir kurtarıcı’ olduğunu tasvip ederek bu kararı alkışlayanlar tarafından selamlanmıştır.”

Bellamy mesajını tamamlarken de, “Yalanlar onun hakkında hiçbir şey yapamaz: Ayasofya bir bazilikaydı, bir bazilikadır ve bir bazilika olarak kalacaktır. Bugün buna cesur bir taahhülle şahitlik etmek maksadıyla geldiğiniz için tekrardan teşekkürler” demiştir. (Bellamy, 2020) Böylece bir yanda Ayasofya’nın camiye dönüştürülmesi “soykırım” ithamlarıyla zihniyet olarak ilişkilendirilirken, diğer yanda da Hıristiyanlığa karşı mutlaka savunmaya geçilmesi gereken bir saldırı olarak lanse edilmekte, bu suretle karşılaşılabilecek en şiddetli ve acı tehdit ve tehlikelerle yüzleşilebileceği endişesi uyandırılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla Bellamy’nin mesajını korkutma odaklı algı faaliyetinin pek muharrik biçimde icrasına bir misal olarak kabul edebiliriz. Onunla aynı partiden Valérie Boyer de bir Ermeni’nin twitini paylaşarak Avrupa’nın pasifliğine sitem etmiştir. (Boyer, Tristesse de cette reddition cet

abandon pire que que la provocation turque guidée par les frères musulmans la passivité de l'Europe qui laisse sans réaction Erdogan braquer un revolver sur la tempe des Européens a ste sophie en mediteranee en Syrie, 2020a) Paylaştığı twitte ise “Ermeni soykırımı” ima edilerek Ayasofya'nın dönüştürülmesi için şu yorum yapılmıştır: “Tarihi gizlemek ve yeniden yazmak yüzlerce yıllık bir Türk uzmanlığıdır.” (Manoukian, 2020) Demokratik Hareket Partisi'nin milletvekili Cyrille Isaac-Sibille ise Le Monde'un İstanbul'daki Ortodoks Hıristiyanlarla röportaj haberini paylaşmış ve haberin başlığındaki mesajı öne çıkararak, Ortodoks Hıristiyanlar için büyük endişe bulunduğunu belirtmiştir. (IsaacSibille, 2020) Haberin içeriğinde yer alan 81 yaşındaki bir Rum'un Ayasofya'nın cami olduğu haberini televizyonda izlerken ağladığına dair ifadeleri de baş kısımlarda nakledilmiştir. (Cogan, 2020)

Amerika'nın Tufts Üniversitesi'nde çalışan Ermeni akademisyen Simon Maghakyan da meseleyi “soykırımcı zihniyet” ile özdeşleştirenler arasındadır: “Ayasofya'nın dönüştürülmesi Türkiye'nin yerli halklarına bir saldırıdır. Birinci Cihan Harbi öncesi Türkiye'de aktif 2538 Ermeni kilisesi ve 451 katedrali vardı, kahir ekseriyeti yok edildi. Demokratik Türkiye'ye giden yol soykırımı tanımaktır, daha fazla vandallık değil.” (Maghakyan, 2020a) 10 Temmuz 2020'de Maghakyan yine aynı sayılar ve Türkiye'nin Azerbaycan'a yardımı üzerinden meseleye yaklaşır, “Ayasofya'nın dönüştürülmesine şaşırmadım... Soykırım Türkiye'nin yanına kâr kalınca böyle oluyor” demiştir. (Maghakyan, 2020b) ABD'deki Ermeni lobisinin kuruluşlarından olan ANCA'nın program direktörü Alex Galitsky bu ilişkilendirmeyi daha da ileri götürerek 10 Temmuz 2020'de şunu yazmıştır: “Ayasofya'nın bir camiye dönüştürülmesi Türkiye'deki bir asrı aşkın Hıristiyan soykırımının tamamına erdirilmesidir.” (Galitsky, 2020) Twitini beğenenler arasında Ermeni medyasından Zartok Media'nın kurucusu Zaven Keuroghlian bulunmaktadır. Zartok Media da 13 Temmuz 2020'de, dönemin HDP'li milletvekili Garo Paylan'ın kararın “Türkiye'deki Hıristiyanlar için hayatı daha da zorlaştıracağı” açıklamasını büyükçene haberleştirmiştir. (Editor-Zartok, 2020)

Din adamlarından da bu korkuyu işleyenler görülmüştür. İngiltere'de Chelmsford Piskoposu ve dolayısıyla Lordlar Kamarası'nın da mensubu olan Guli Francis-Dehqani, Türkiye'nin hareketine karşı diplomatik hamle çağrısı yapan Avrupa Kiliseler Birliği'nin (CEC) beyannamesini paylaşır, atılan adımın “nefret ve şiddet için münbit bir zemin yaratma riski doğurduğunu” yazmıştır. (Francis-Dehqani, 2020a) Dehqani bu mesajını bir gün sonra yeniden paylaşma gereği de duymuştur. (Francis-Dehqani, 2020b) Dehqani'nin ilk twitini Leicester Piskoposluğu'nun da retweet ettiği görülmektedir. CEC'in Avrupa Komisyonu ve UNESCO'ya açık mektubunda da aynı endişe dile getirilmiştir. (CEC, 2020) Southwark

Piskoposu Christopher Chessun ise 21 Ağustos 2020’de Kariye’nin camii yapılması üzerine, “Ayasofya’nın statü değişikliğinden hemen sonra gelen bu provokatif eyleme iyi niyetli insanlar yas tutacak ve ağlayacak” paylaşımı yapmıştır. (Chessun, 2020) Onun bu twitini Worcester Piskoposu John Inge de retweet etmiştir.

Geride aktarılanlardan görüldüğü üzere endişelerini Kürtler veya onlarla alâkalı meselelerle ilişkilendiren misaller de bulunmaktadır. Onlara zulmedileceği korkusunu çok açıkça işlemesi hasebiyle menşei ABD’den olan Al-Monitor’ün 29 Temmuz 2020 tarihli haber analizi de burada kaydedilmelidir. Pinar Tremblay imzalı haber, “Ayasofya namaza açıldı ancak Kürtler için değil” başlığıyla sunulmuştur. Açılış namazına HDP’nin davet edilmemesi dolayısıyla haberde, “Kürtler için namaz izni bulunmadığı” yorumu yapılmıştır. Devamındaysa CHP eski milletvekili Aykan Erdemir’in şu yorumuna yer verilmiştir:

“Bu [kasıtlı dışlama], Türkiye'nin Kürt seçmenlerine, Erdoğan hükümetine ve onun ayrımcı politikalarına boyun eğmedikçe siyasete katılmalarının hoş karşılanmadığına dair açık bir mesaj gönderiyor. Türk hükümetinin Kürt vatandaşları sistematik olarak dışlaması, Kürt gençlerini hoşnutsuzluklarını ifade edebilecekleri tek mevcut alan olarak siyasi şiddete iten, tavsiye edilmeyen bir harekettir.”

Al-Monitor’e konuşan diğer bir isim Koç Üniversitesi’nden siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler profesörü Murat Somer’dir. Somer ise bu “dışlayıcı” politikalarla “herkes için özgürlük ve hakların kısıtlanmasına olanak tanıyan demokratik olmayan atmosferi besliyorlar” yorumu yapmıştır. Netice itibarıyla Al-Monitor, HDP davet edilmeden Ayasofya’da namaz kılınmasının “Kürt korkusunu yükselttiğini” müdafaa etmiştir. (Tremblay, 2020) Özellikle Erdemir’in sözleri, Ayasofya açılışına HDP davet edilmediği için Kürt gençlerin PKK eylemlerine katılmaya itildiği anlamı çıkarmaya pekâlâ mütemayildir. Yayının başlıktan neticeye Kürtlere baskı ve zulmün artacağı, daha da yok sayılacakları ve ırkları kontrol edilip Ayasofya’da namaz kılmalarına dahi mani olunacağı korkularını pompaladığı aşikârdır.

“ATATÜRK’TEN UZAKLAŞILIYOR” KORKUSU

Geride zikredilen Fransız siyasetçiler Jerome Riviere ve Thierry Mariani’nin 9 Temmuz 2020 tarihli beyanatında Türkiye’nin Atatürk’ten uzaklaşması korkusu çok açık şekilde görülmektedir. Ayasofya’nın cami yapılması kararı çıkacağından endişelendiklerini belirten Mariani şunu söylemiştir:

“En sembolik bir Hıristiyan mirasına saldıran Erdoğan ayrıca, Atatürk tarafından getirilen laik müktesebatla da tüm köprüleri atma arzusunu teyit ediyor. Ankara'nın diktatörü bu sembolü Doğu ile Batı arası siyasi mücadelede bir sembol olarak kullanmakta tereddüt etmez. Etnik temizlik ve tarihî revizyonizm sonrası bu günah çıkartıcı arınmadır: Thierry Mariani Fransa'dan bu yeni Türk provokasyonuna onay olmadığını göstermesini istiyor. Fransa, St. Louis'nin sözünden beri Doğu Hıristiyanlarının müdafasında ve daha da geniş olarak Avrupa medeniyetinin muhafazasında büyük ve tarihi bir rol oynuyor. Vazifesinde başarısız olursa bu talihsizlik olur.”

Mariani beyanatın sonunda o gün AP'de Ayasofya'nın müze kalmasını isteyen bir kararı da tartışmaya sunduğunu bildirmektedir. (Mariani, 2020)

Ulusal Birlik'in Avrupa Parlamentosu'ndaki bir başka milletvekili olan Dominique Bilde de 13 Temmuz 2020'de şu twiti atmıştır: “Türkiye Ayasofya'yı bir cami yaparak Atatürk'ün bir kararının üzerine oturuyor. Çin, Mao bile dokunmadığı halde Hong Kong'un statüsü üzerine oturuyor.. ve bu arada Fransa, Avrupa, kendilerini kandırmaya devam ediyor!” (Bilde, 2020b) Bundan sonra yazdığı ise şudur: “Sultan Erdoğan tarafından Ayasofya'nın camiye döndürülmesi tüm Batı dünyasını ayaklandırmalıdır!” (Bilde, 2020c) Fransız siyasetçinin yazdıklarından Türkiye'nin Atatürk dönemi alınmış bu karardan dönmesini, “tüm” Batı dünyasının ayaklanmasını gerektirecek bir endişe sebebi addettiği anlaşılmaktadır. Ulusal Birlik'in AP'deki bir diğer milletvekili Annika Bruna, Ayasofya'nın cami yapılacağı kararını 10 Temmuz 2020'de şöyle değerlendirmiştir: “Hıristiyan medeniyetimiz ve Atatürk'ün laik Türkiye'si için üzücü haber. Erdoğan tarafından istenen Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi, kasıtlı ve düşünülmüş bir saldırdır. Fransa ve AB, Türkiye karşısında sorumluluklarını yerine getirmeli!” (Bruna, 2020) AP'deki Kimlik ve Demokrasi Grubu'nun başkan yardımcısı olup çeşitli komisyonlarda da görev alan Virginie Joron ise daha 3 Haziran 2020'de şunları yazmıştır: “Neo-sultan İslamcı Erdoğan Ayasofya'yı camiye dönüştürmenin hayalini kuruyor! Türkiye'deki Hıristiyanlar ve aynı zamanda Kemalist mirasa bağlı Türk muhalifler için korkunç haber.” (Joron, 2020) Bu kadar açık ve vurgulu bir ifadenin bu kadar ciddi konumdaki birisi tarafından söylenmesi, korkunun algıdaki etkisine ve dışa yansıttığı tepkiye dair çarpıcı bir misal olarak değerlendirilebilir.

Senatörlerden Bruno Retailleau mevzubahis üzüntü ve korkunun büyümesini önlemek için Fransa'nın müdahil olması gerektiği kanaatini 11 Temmuz 2020'de şu ifadelerle dışa vurmuştur: “Fransa, Erdoğan'ın Ayasofya'yı cami yapma arzusuna karşı Türkiye'de

savaşanların yanında olmalı. Avrupa'nın kapılarında tarihi ezen İslamcı bir rejime izin veremeyiz.” (Retailleau, 2020) Retailleau'nun yazdıkları, Türkiye'de “İslamcı” olarak gördükleri iktidara karşı “laik” addettikleri muhalifleri desteklemeleri gerektiği inancını ve onların kaybını kendi kayıpları gibi gördüğünü düşündürmektedir. Diğer senatör Esther Benbassa'nın 11 Temmuz 2020'de yazdıkları daha da nettir: “Türkiye'yi Batılılaştırmak isteyen Mustafa Kemal bir müze yapmıştı. Bugün Erdoğan bir cami yapıyor. İslamcılara hediye & geriye gönüş. Laik Türkiye'ye elveda.” (Benbasa, 2020a) Senatör Joëlle Garriaud-Maylam ise, “büyük Atatürk'ün” müze yaparak Ayasofya'yı insanlığa hediye etmek istediğini, böylece “açıklık ve hoşgörü sembolü” olduğunu ancak Erdoğan'ın bunu yok ettiğini yazmış, “insanlık için üzücü ama bilhassa da Türk halkı için üzücü” cümlesini kullanmıştır. (Garriaud-Maylam, 2020) Maylam, methiyeyle Atatürk vurgusu yapıp Türklerin onun kararından uzaklaşmasını da asıl üzülenecek durum addettiği bu yorumunu alıntılacağı bir twit üzerine yapmıştır. O twitte de, Atatürk'ün idaresi altında “Türkiye'nin laikleştirilmesi sürecindeyken” Ayasofya'nın müzeye dönüştürüldüğü belirtilmektedir. (Anceau, 2020) Dolayısıyla Maylam'ın asıl endişesinin Türkiye'nin Atatürk ve laiklikten uzaklaşması olduğu ve Ayasofya'nın camileştirilmesini de buna yordduğu görülmektedir. İnsanlık için olmasından çok Türk halkı için üzücü olduğu vurgusu da buna işaret etmektedir.

24 Temmuz 2020'de Fransa'nın en meşhur ve önde gelen gazetelerinden Le Figaro'da “Atatürk'ün sonu” başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Patrick Saint-Paul imzalı yazıda dikkat çekici ifadeler yer almaktadır:

“Siyasi bir şaşkırtmaca yapıyor ve her şeyin ötesinde, on sekiz yıllık iktidar sonrası İslamcı milliyetçi rüyasının en yüksek noktaya varışını görüyor. Erdoğan, 1453'te Konstantinopolis'i fethinin akşamında Müslüman ritüeline dönüştürmek için Hıristiyan bazilikasına doğru ilerleyen II. Mehmed'in ayak izlerini takip ediyor. Mesaj açık: Çağdaş Türkiye'nin yeni modeli Osmanlı İmparatorluğu olacak...” (Saint-Paul, 2020)

Görüldüğü gibi ifadeler, Türkiye'nin Atatürk'ten uzaklaşıp Fatih Sultan Mehmed'e ve Osmanlı'ya yaklaşması korkusunu sarahatle yansıtmaktadır.

İtalyan haber sitesi Settimana News de 4 Temmuz 2020'de “Türkiye: Erdoğan – II. Mehmet” başlıklı bir başka yazı yayınlanmıştır. Yazıda, “Ayasofya'nın cami yapılması dünyadaki milyonlarca Hıristiyanı üzecek” denilmektedir. Turistler için çok da bir değişiklik meydana getirmeyeceği mülahazasına da yer verilen yazıda şu düşünce savunulmuştur: “Bazilikayı camiye dönüştürmeyle elde edeceği seçmen mutabakatının farkında olan Erdoğan,

aynı zamanda İslam'ın müdafii olarak Sultan II. Mehmet'in varisi olmak ve Atatürk'ün laik ve Batı taraftarı tercihlerini kaldıran kahraman olarak tarihe geçmek hırsını işliyor.” (Prezzi, 2020) Bu İtalyan kaynak nezdinde görülen o ki, tarihî mirasın kaybolması gibi bir korku mevzubahis değildir ancak asıl mesele Türkiye'nin Atatürk'ten uzaklaşıp Fatih'e yakınlaşmasıdır.

Benzer endişeleri aynı tarihlerde dile getiren Yunanlı bulunması, “Atatürk'ten uzaklaşılması” korkusunun da derin ve kuvvetli bir korku olduğunu göstermesi açısından zikredilmelidir. Bu kişi, araştırma yapıldığı sırada içlerinde çeşitli ülkelerin siyaset ve medya dünyasına mensup etkin kişiler de bulunmak üzere twitter hesabında on binlerce takipçiye sahip Yunan bir gazeteci ve analist olan Yannis Koutsomitis olup 29 Ekim 2020'de şunu yazmıştır: “Türk halkının Mustafa Kemal Atatürk'ün tasavvur ettiği liberal demokrasiyi yakında yeniden tesis etmelerini diliyorum, böylece Cumhuriyet Bayramını özgürce kutlayabilirler. Cumhuriyetini geri al, Türkiye!” (Koutsomitis, 2020a) Twiti üzerine Yunan bir takipçisi, M. Kemal'in de Yunanlarla Ermenilere karşı “suçlar işlediğini” yazınca ona şu cevabı vermiştir: “1922'ye kadar. 1930'daysa Yunanistan'la dostluk paktı imzaladı, Lozan Antlaşması'na saygı duyacağına yemin etti ve Ayasofya'yı müzeye çevirdi.” (Koutsomitis, 2020b) Araştırmacı düşünür bir Yunan'ın Atatürk Türkiye'si istemesi pek çok açıdan kayda şâyan ve manidardır. Buna bakarak, en azından bazı Yunanların, Türklerin Atatürk'ten uzaklaşmasını endişe ve rahatsızlık verici bir şey olarak telakki ettiklerini söylemek mümkündür.

Ekim 2020'de Belçikalı Temsilciler Meclisi milletvekilleri Ellen Samyn, Annick Ponthier, Steven Creyelman ve Kurt Ravyts, Belçika Federal Hükümeti'nden Türkiye'ye atmasını istedikleri adımlara dair bir karar teklif metni sunmuşlardır. Metinde Ayasofya'ya da değinilerek şunlar ifade edilmiştir:

“Ayasofya'yı bir camiye dönüştürerek Cumhurbaşkanı Erdoğan, Atatürk'ün seküler mirasıyla bağ koparmasını, aynı zamanda Osmanlı geleneğine bağlılığını sembolik şekilde bir kez daha vurguladı ki bu, uluslararası planda, İslam dünyasında lider bir rol oynamak ve Türkiye'yi bölgesel büyük bir güç yapmak istediği anlamına geliyor.”

Neticedeyse kınama ve yaptırım kararı istenmektedir. (Mme Ellen Samyn et consorts, 2020) Burada Atatürk'ten uzaklaşılmasının aynı zamanda Türkiye'nin büyük bir güç olması ve Osmanlı'ya benzemesi ile bağdaştırıldığı bir algı biçimi ve korku göze çarpmaktadır. Avrupa Parlamentosu da meseleyle alâkalı “Ayasofya: Türkiye'nin laikliği tehdit altında” başlıklı bir

yayın yapmıştır. Yayında, Sünni İslam anlayışı üzerine bir devlet inşa edilmesi endişesi paylaşılmıştır. (Stanicek, 2020)

Akademisyenler içerisinde de Atatürk veya onunla ilişkilendirilen ideolojiden uzaklaşma olarak yorumlayanlar müşahede edilmektedir. O kadar ki Umut Azak'a göre Ayasofya'nın cami olması, 1950'de gelen ezan hürriyeti ve 2000'lerde başörtüsü yasağının kaldırılması gibi "anti-sekülerist hareketler" uzun silsilesine yerleştirilebilir ve "kesinlikle" Kemalist laikliğin ihlali olarak görülebilir. (Azak, 2020) Goodyear'a göreyse en azından Atatürk'ün laik devlet ruhuyla zıt düşmektedir. (Goodyear, 2021, s. 70) Onun aynı zamanda Fatih'in fetih ruhunu çağırarak özdeşleştirdiğini de görmüştük ki bu iki yorumunu bir arada düşünmek manidardır.

SONUÇ

Ayasofya'nın camileştirilmesi alâkadar olan birçok millet mensubunu ciddi derecede üzmüş ve çeşitli korkuların dışa vurulmasına yol açmıştır. Bunlardan Osmanlı İmparatorluğu'nun diriltileceğine dair korkuyla kültürel bir miras kaybı yaşanacağı korkusu hassaten öne çıkmış, ayrıca Türkiye'deki Sünnilerin ve hatta Sünni Türklerin dışındakilere zulmedileceği korkusu da işlenmiştir. Osmanlı dönemindeki kimliğe dönüşün ve Batı'ya bağlılıktan ayrılışın bir işareti olarak yorumlanmak suretiyle Türkiye'nin Atatürk'ten uzaklaştığı korkusu da incelediğimiz Batılı siyasetçilerin ve yazarların mesajlarında yer bulmuştur.

Tespit edilen bir başka husus; bu korkuların hem iktidar hem muhalefet, hem sağ hem de sol görüşlere mensup kimselerce dillendirilmiş olmasıdır. Çalışmamızla alâkalı tepkilerini saptadı kullandığımız Amerikalı senatörlerden ikisi Demokrat, üçü Cumhuriyetçi partilere; Temsilciler Meclisi üyelerinden yedisi Demokrat, ikisi Cumhuriyetçi partilere mensuptur. Nispeten daha az sayıda siyasetçisinin korku odaklı reaksiyonu müşahade edilen İngiltere'de de hem Muhafazakâr Parti hem de İşçi Partisi mensuplarından tepkiler görülmüş, bunu birlikte yapmaları dahi vaki olmuştur. Araştırmamızda tepkili siyasetçi sayısı en fazla Fransa'dan yer almaktadır. Senatörler harç olmak üzere; aşırı sağdan Ulusal Birlik Partisi'ne mensup yedi, Cumhuriyetçilere mensup beş ve Cumhurbaşkanı Macron'un partisine üye beş siyasetçi Twitter üzerinden korku ve endişelerini yansıtmışlardır. Keza aşırı sağın Avrupa Parlamentosu'ndaki Kimlik ve Demokrasi Grubu da Twitter'daki hesabından grupça reaksiyon vermiştir. Ayrıca soldan sağa çeşitli partilere mensup beş Fransız senatör de birden fazla korkuyu yansıtmışlardır. Mevzubahis siyasetçilerin dijital medyada açığa vurdukları

ve/ya takipçilerine işlemeye çalıştıkları korkuları birçok medya organının ve akademisyenin de paylaştığı görülmüştür.

Aradan geçen zaman içerisinde insanların etnik kökenleri, mezhepleri ve inançlarına bakılarak Ayasofya'nın içerisine alımlarda ayrımcılık yapmak gibi uygulamalar görülmemesi ve mozaikleri ile sair kıymetli varlıklarını yok etmeye yönelik herhangi bir adım atılmaması, isabetsiz ve aldatici korkular işlenmeye çalışıldığını da izhar etmiştir. Ayrıca tepki sahiplerinin Türkiye'nin dış politikasına yönelik siyasi karşıtlıklarını Ayasofya'yı da meselenin içine katarak vurguladıkları görülmektedir. Nitekim birçok yorumcuya göre Ayasofya ciddi derecede politize edilmiş olup İslam, Hıristiyanlık ve sekülerizm arasında bir rekabet unsurudur. (Mujahidin, 2022) Bu sebebin de etkisiyle camileştirilmesi hakkında en çok yaptıkları bir değerlendirme, neo-Osmanlıcı dış politikanın yansıması olduğudur. (Çelikoğlu, Ağustos 2022, s. 524) Dolayısıyla tepkilerini birçok mecrada ve birden çok vesileyle dile getirmişler, sadece camiye dönüştürüleceği haberinin düştüğü günlerle sınırlı kalmamışlardır. Kimi siyasetçiler için karar, durumun vehametinin daha da arttığı işareti sayılarak bir an evvel Türkiye'nin durdurulması için ciddi yaptırımlar uygulanması gerektiğini doğurmuş ve pasif kaldığını düşündükleri kendi ülkeleri ve AB'ye sitem etmelerine yol açmıştır.

KAYNAKLAR

- Adar, S. (2020, Ağustos 3). *A Nation in Fight with Itself: The Hagia Sophia between Ideas and Elites*. Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/a-nation-in-fight-with-itself-the-hagia-sophia-between-ideas-and-elites> (Erişim:01.06.2023).
- Akcan, E. (2020, Temmuz 27). *Erasing History at the Hagia Sophia*. Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/erasing-history-at-the-hagia-sophia> (Erişim: 01.06.2023).
- Alton, L., & Sugg, B. (2020, Temmuz 28). *Hagia Sophia*. UK Parliament: <https://questions-statements.parliament.uk/written-questions/detail/2020-07-28/HL7421> (Erişim: 29.05.2023).
- Anagnostopoulou, S. (2003). L'historicité des termes: les Grecs et la domination ottomane XVIe-XIXe siècles. M. Chebab, Y. Ioannou, & F. Métral, *Méditerranée: Ruptures et Continuités: Actes du colloque tenu à Nicosie les 20-22 octobre 2001* (pp. 187-195). Lyon.

- Anceau, E. (2020, Temmuz 9). *Un recul pour la laïcité à valeur de symbole mondial. À la demande d'Erdogan, le Conseil d'État turc vient de valider le changement de statut de Sainte-Sophie qui redevient une mosquée.* Twitter: https://twitter.com/Eric_Anceau/status/1281254579213139969 (Erişim: 26.06.2023).
- Andritsopoulos, Y. (2020, Temmuz 15). *The #UK govt stopped short of condemning #Turkey for converting #HagiaSophia into a mosque (an official said it's a 'sovereign matter for Turkey'.) However, 4 MPs (#TheresaVilliers, @SirRogerGale, @Alex_Stafford, @Bambos_MP) told me they disapprove.* Twitter: <https://twitter.com/iandritsopoulos/status/1283490913147400193> (Erişim: 17.06.2023).
- Arıboğan, D. Ü. (2021). The Case of Hagia Sophia's Opening to Worship As an Example of Political “Anamnesis”. *Journal of Economy Culture and Society*(63), 39-53.
- ArmeniaNews. (2020, Ağustos 7). *Politico: Decision on Hagia Sophia is another blow to Christians in Turkey.* News.am: <https://news.am/eng/news/595573.html> (Erişim: 26.01.2023).
- Aviv, E. (2020, Temmuz 16). *Erdoğan's “Holy Wisdom”—Why He Is Converting Hagia Sophia into a Mosque.* BESA Perspectives: <https://besacenter.org/hagia-sophia-mosque/> (Erişim: 01.06.2023).
- Aydintasbas, A. (2020, Haziran 24). *Why Istanbul's historic Hagia Sophia could be in a fight against time.* Washington Post: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/06/24/why-istanbuls-historic-hagia-sophia-could-be-fight-against-time/> (Erişim: 03.12.2022).
- Ayhan, A., & Çakmak, F. (2018). Türkiye'ye Yönelik Algı Operasyonlarının Dijital Medyaya Yansımaları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(29), 11-35.
- Azak, U. (2020, Temmuz 31). *Does Re-Converting Hagia Sophia into a Mosque Violate Secularism in Turkey?* Berkley Center: <https://berkleycenter.georgetown.edu/responses/does-re-converting-hagia-sophia-into-a-mosque-violate-secularism-in-turkey> (Erişim: 01.06.2023).
- Bardella, J. (2020, Temmuz 9). *La diplomatie est un rapport de forces, devant lequel l'UE a abdiqué ! Menaces contre des marins français, livraisons d'armes en Libye.* Twitter: https://twitter.com/J_Bardella/status/1281241850783858688 (Erişim: 22.02.2022).

- Barreto, N. M. (2022). *Le positionnement de la France d'Emmanuel Macron Face à l'Activisme Diplomatico-Militaire dont fait Preuve la Turquie de Recep Tayyip Erdogan. Le cas de la Méditerranée orientale*. Liège: Liège Université.
- Baysal, B. (2013). *Persuasion by Fear: Securitization of Iraq by the US Administration between 2001 and 2003*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bilim Dalı.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi c.2 k.2* (3. ed.). Ankara: TTK.
- Bekdil, B. (2020, Ağustos 30). *Turkey: Islamism's Corrupted Symbolism*. BESA Perspectives: <https://besacenter.org/turkey-islamism-symbolism/> (Erişim: 02.06.2023).
- Bellamy, F.-X. (2020, Temmuz 24). *Message à l'occasion d'un rassemblement de protestation organisé aujourd'hui, jour de la première prière islamique prononcée par Recep Tayyip Erdoğan dans la basilique Sainte Sophie d'Istanbul*. Facebook: <https://www.facebook.com/fx.bellamy/posts/pfbid0LgrbAtSNNDumtbY1RfZNZtz55ECLLGA9nERVWHcWjWB5RzCzFr5uGiE5wheLkbqPl> (Erişim: 10.12.2022).
- Benbasa, E. (2020a, Temmuz 11). *Retour au XVe s, lorsque le conquérant de #Constantinople transforme #SainteSophie en #mosquée. #MustafaKemal, qui voulait occidentaliser la #Turquie, en avait fait 1 musée. Auj. #Erdogan en refait 1 mosquée. Cadeau aux #islamistes & retour en arrière.* Twitter: <https://twitter.com/EstherBenbassa/status/1281844428672565249> (Erişim: 26.06.2023).
- Benbassa, E. (2020b, Ağustos 14). *Après la transformation de #SainteSophie en #mosquée #Erdogan se prend-il pour le nv conquérant #ottoman en voguant près des côtes #grecques à la recherche de pétrole?* Twitter: <https://twitter.com/EstherBenbassa/status/1294200962727510016> (Erişim: 26.06.2023)
- Bilde, D. (2020a, Kasım 20). *Expropriation d'églises, Répression des prêtres, Transformation de la Basilique Sainte Sophie en mosquée...* Twitter: <https://twitter.com/DominiqueBilde/status/1329751232978751488> (Erişim: 22.02.2022).

- Bilde, D. (2020b, Temmuz 13). *La #Turquie s'assied sur une décision d'Atatürk en faisant de #SainteSophie une mosquée. La #Chine s'assied sur le statut de Hong Kong alors que même Mao n'y avait pas touché...* Twitter: <https://twitter.com/DominiqueBilde/status/1282586452925317120> (Erişim: 22.02.2022).
- Bilde, D. (2020c, Temmuz 13). *La transformation de #SainteSophie en mosquée par le sultan #Erdogan doit révolter l'ensemble du monde occidental !* Twitter: <https://twitter.com/DominiqueBilde/status/1282710450765996039> (Erişim: 22.02.2022).
- Bildt, C. (2020a, Haziran 24). *It would be a massive cultural crime if □□ converts the magnificent Hagia Sophia museum in Istanbul into a mosque, thus also covering all the glorious mosaic from its nearly a thousand years as the greatest church of Christianity.* @asliaydintasbas. Twitter: <https://twitter.com/carlbildt/status/1275850242299232257> (Erişim: 05.09.2022).
- Bildt, C. (2020b, Haziran 24). *Will □□ deprive the world of seeing these truly historic mosaics? They are now there in their place in Hagia Sophia in Istanbul. If converted from a museum to a mosque they will disappear.* @asliaydintasbas. Twitter: <https://twitter.com/carlbildt/status/1275852735162834945> (Erişim: 05.09.2022)
- Bildt, C. (2020c, Temmuz 4). *It's an alarming signal if a Turkey □□ converts the Hagia Sofia museum into a mosque. There is certainly no shortages of huge mosques in the neighborhood, so it's purely a political move. This was the greatest church of Christianity.* Twitter: <https://twitter.com/carlbildt/status/1279169790649778177> (Erişim: 05.09.2022).
- Bildt, C. (2020d, Temmuz 10). *The political decision to turn Hagia Sophia into a mosque is a move that undoubtedly will hurt □□ in numerous ways. It serves no purpose but to create new conflicts..* Twitter: <https://twitter.com/carlbildt/status/1281618245884284930> (Erişim: 05.09.2022).
- Blessing, P., & Yayıoğlu, A. (2020, Temmuz 27). *Beyond Conquest Narratives: Hagia Sophia, Past and Present.* Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/beyond-conquest-narratives-hagia-sophia-past-and-present> (Erişim:01.06.2023).

- Boyer, V. (2020a, Temmuz 24). *Tristesse de cette reddition cet abandon pire que que la provocation turque guidée par les frères musulmans la passivité de l'Europe qui laisse sans réaction Erdogan braquer un revolver sur la tempe des Européens a ste sophie en mediteranee en Syrie.* Twitter: <https://twitter.com/valerieboyer13/status/1286717470284423169> (Erişim: 16.07.2020).
- Boyer, V. (2020b, Temmuz 12). *#Istanbul La transformation de Ste Sophie en mosquée est une provocation contre l'universalité du patrimoine mondial La France,l'Europe ne doivent pas entériner un«Munich civisatiionel»mais sanctionner la Turquie islamiste.* Twitter: <https://twitter.com/valerieboyer13/status/1282088896147476480> (16.07.2020).
- Boyer, V. (2020c, Kasım 15). *Ete 2020 la Turquie décide de transformer 2lieux chrétiens exceptionnels #SteSophie #HagiaSophia +#chora en mosquées dans le silence international.* Twitter: <https://twitter.com/valerieboyer13/status/1327972134426210304> (Erişim: 26.12.2020).
- Bölükbaşı, Y. Z. (2021). Etno-Seküler Tasarımdan Etno-Dinsel Tasavvura: Mahzun Mabedden Camii Kebire Ayasofya'nın Dönüşümü. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 47-78.
- Bridge. (2018, Haziran 13). *Factsheet: Douglas Murray.* Bridge: <https://bridge.georgetown.edu/research/factsheet-douglas-murray/> (Erişim: 23.06.2023).
- Bruna, A. (2020, Temmuz 10). *Triste nouvelle pour notre civilisation chrétienne et pour la Turquie laïque d'Atatürk. La transformation de Sainte Sophie en mosquée, voulue par #Erdogan est une attaque volontaire et réfléchie.* Twitter: https://twitter.com/Bruna_Annika/status/1281544672444403713 (Erişim: 23.02.2022).
- Calian, F. G. (2021, Mart 24). *The Hagia Sophia and Turkey's Neo-Ottomanism.* Armenian Weekly: <https://armenianweekly.com/2021/03/24/the-hagia-sophia-and-turkeys-neo-ottomanism/> (Erişim: 02.01.2023).
- Catsimatidis, A. (2020a, Temmuz 11). *Please support religious freedom! There is a very alarming situation developing... Hagia Sophia, our famous cathedral built in 537 AD.* Instagram: <https://www.instagram.com/tv/CCgZmp0np9W/?igshid=1mqirkme5rx7t> (Erişim: 14.09.2022).

- Catsimatidis, A. (2020b, Temmuz 10). *Hagia Sophia, our famous cathedral built in 537 AD as our Greek Orthodox Church's Patriarchal Cathedral is being converted into a mosque by order of Turkish President Erdogan! Christianity and religious freedom are under attack!!!* Twitter: https://twitter.com/AJ_Cats_/status/1281612933575974914 (Erişim: 14.09.2022).
- Catsimatidis, A. (2020c, Temmuz 10). *Can't they build their own mosque instead of taking over our Christian cathedrals? Especially one with such rich history? I'm involved in the church, I know what's going on, Turkey is seizing our church's lands every day and persecuting Christians! I stan.* Twitter: https://twitter.com/AJ_Cats_/status/1281616951270346755 (Erişim: 14.09.2022).
- CEC. (2020, Temmuz 15). *CEC regrets decision over Hagia Sophia, engages with UNESCO and the European Institutions.* Conference of European Churches: <https://ceceurope.org/cec-regrets-decision-over-hagia-sophia-engages-with-unesco-and-the-european-institutions/> (Erişim: 30.05.2023).
- Chessun, C. (2020, Ağustos 21). *People of good faith will lament and weep at this provocative action hard on the heels of the Hagia Sophia change of status.* Twitter: <https://twitter.com/BishopSouthwark/status/1297448109468012544> (Erişim: 30.05.2023).
- Chishull, E. (1747). *Travels in Turkey and Back to England*. London.
- Chronicon Paschale 284-628 AD*. (1989). (M. W. Whitby, Trans.) Liverpool: Liverpool University Press.
- Cicilline, D. (2020, Temmuz 10). *The world should be outraged by Erdogan's decision to take #HagiaSophia - part of our common world heritage - and use it as a political tool that divides. There should be consequences for this violation of Hagia Sophia's @UNESCO World Heritage Site status.* Twitter: <https://twitter.com/davidcicilline/status/1281627833270501377> (Erişim: 15.06.2023).
- Ciotti, E. (2020, Temmuz 11). *La transformation brutale de l'ex basilique Sainte Sophie d'Istanbul en mosquée est une atteinte à l'universalité du patrimoine mondial La France et l'Europe doivent sanctionner la Turquie islamiste.* Twitter: <https://twitter.com/ECiotti/status/1281971565933076480> (Erişim: 12.12.2022).

- Cogan, K. (2020, Ağustos 2). *A Istanbul, vive inquiétude des derniers chrétiens orthodoxes après la reconversion de Sainte-Sophie*. Le Monde: https://www.lemonde.fr/le-monde-des-religions/article/2020/08/02/a-istanbul-vive-inquietude-des-derniers-chretiens-orthodoxes-apres-la-reconversion-de-sainte-sophie_6047940_6038514.html (Erişim: 23.06.2023).
- Cohen, E. (2020, Ağustos 27). *Why Did Erdoğan Convert Hagia Sophia Into a Mosque?* BESA Perspectives: <https://besacenter.org/hagia-sophia-mosque-erdogan/> (Erişim: 02.06.2023).
- Cohen, S. (2020, Temmuz 12). *Congressman Cohen Condemns Erdogan Efforts to Reconvert Hagia Sophia to a Mosque*. Cohen House: <https://twitter.com/RepCohen/status/1282484022376116227> (Erişim: 29.05.2023).
- Collard, G. (2020, Temmuz 25). *A #SainteSophie, le ministre turc des affaires religieuses, Ali Erbas, prêche sabre au poing. Et il y a encore des moutons qui ne comprennent pas...* Twitter: <https://twitter.com/GilbertCollard/status/1287100317142855682> (Erişim: 21.06.2023).
- Coons, C. (2020, Temmuz 12). *The Hagia Sophia is a UNESCO World Heritage Site and an important monument for people of all faiths from all over the world. I'm concerned by Ankara's decision to convert it back into a mosque*. Twitter: <https://twitter.com/ChrisCoons/status/1282404109249806337> (Erişim: 29.05.2023).
- Cornyn, J. (2020, Ağustos 4). *Turkish Aggression Is NATO's 'Elephant in the Room'*. Twitter: <https://twitter.com/JohnCornyn/status/1290598702323773443> (Erişim:30.05.2023).
- Cusack, A. (2020, Temmuz 16). *Thank you @Alex_Stafford MP for raising the issue of the Hagia Sophia on the floor of the House of Commons just now*. Twitter: <https://twitter.com/cusackandrew/status/1283719398889594881> (Erişim: 17.06.2023).
- Çelikoğlu, İ. Ö. (Ağustos 2022). *The Echoes Of The Reconsecration Of Hagia Sophia As A Mosque In The Conservative Media*. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(9), 522-543.
- Daulphinois, N. N. (1745). *The Navigations, Peregrinations and Voyages, Made into Turkey* vol. I. In E. o. Oxford, *A Collection of Voyages and Travels* (pp. 554-596). London: Thomas Osborne of Gray's-Inn.

- Değer, K. (2016). *Siyasi Aktörlerin İletilerinde Korkunun Üretimi ve Yayılımında Kitle Medyasının Etkisi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı İletişim Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demir, Y., & Ayhan, B. (Güz 2020). Sosyal Medyanın Gündem Belirleyicileri: Twitter’da Gündem Belirleme Süreci Üzerine Bir Sosyal Ağ Analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(51), 1-19.
- Dorsey, J. (2021). *The Battle for the Soul of Islam*. Ramat Gan: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University.
- Dreuzy, A. d. (2016). *The Vatican and the Emergence of Modern Middle East: Benedict XV's Diplomacy in Greater Syria (1914-1922)*. Washington: The Catholic University of America Press.
- Dupont-Aignan, N. (2020, Temmuz 10). *La Turquie retransforme en mosquée la basilique Sainte-Sophie, joyaux du patrimoine mondial de l’humanité ! La tyrannie islamiste d’Erdogan n’aura-t-elle aucune limite ?* Twitter: <https://twitter.com/dupontaignan/status/1281658214644436993> (Erişim: 09.03.2023).
- DW. (2020, Temmuz 13). *EU Ministers Chide Turkey Over Hagia Sophia*. Deutsche Welle English: <https://www.dw.com/en/turkey-haghia-sofia-european-union/a-54165074> (Erişim: 10.06.2023).
- Eagle, A. (2020, Temmuz 10). *#HagiaSophia is one of the most remarkable places I have ever been to #belongsToAllHumanity*. Twitter: <https://twitter.com/angelaeagle/status/1281690957495312384> (Erişim: 19.06.2023).
- Editor-Zartonk. (2020, Temmuz 13). *Garı Paylan: Decision to Convert Hagia Sophia Into Mosque ‘Will Make Life More Difficult’ For Christians In Turkey*. Zartonk: <https://zartonkmedia.com/2020/07/13/garo-paylan-decision-to-convert-hagia-sophia-into-mosque-will-make-life-more-difficult-for-christians-in-turkey/> (Erişim: 22.11.2022).
- Erlanger, S. (2020, Ağustos 3). *Turkish Aggression Is NATO’s ‘Elephant in the Room’*. New York Times: <https://www.nytimes.com/2020/08/03/world/europe/turkey-nato.html?smid=tw-share>
- Eyice, S. (1991). Ayasofya. *DİA*, 4, 206-210.

- Feraud, R. (2020, Temmuz 14). *Le régime d'Erdogan continue de faire régresser la #Turquie et de menacer la sécurité de toute la région. Les USA et l'Europe n'auraient jamais dû abandonner les Kurdes du Rojava.* Twitter: <https://twitter.com/RemiFeraud/status/1282786683390513155> (Erişim: 26.06.2023).
- Fidanza, C. (2020, Temmuz 14). *Persino Papa Francesco ha fatto sentire la sua voce contro l'ennesima provocazione del #sultano Erdogan: la trasformazione della ex basilica e ora museo di #SantaSofia in #moschea. Un'altra tappa nell'islamizzazione che #Erdogan.* Twitter: <https://twitter.com/FidanzaCarlo/status/1282936349524451328> (Erişim: 08.10.2022).
- Fortenberry, J. (2020, Temmuz 14). *President @RTErdogan of #Turkey got his wish—erasing nearly a century of tradition within Hagia Sophia. By reclassifying a World Heritage Site & former Christian holy site as a mosque, he effectively crushed the delicate social fabric unifying the world.* Twitter: <https://twitter.com/JeffFortenberry/status/1282801839302422528> (Erişim: 29.05.2023).
- Francis-Dehqani, G. (2020a, Temmuz 15). *@ceceurope calls for diplomatic action following #Turkey's decision to change status of #Hagia_Sophia. The site which has symbolised peaceful coexistence, now risks creating fertile ground for hatred and violence.* Twitter: https://twitter.com/Guli_FD/status/1283352270357377027 (Erişim: 30.05.2023).
- Francis-Dehqani, G. (2020b, Temmuz 16). *. @ceceurope calls for diplomatic action following #Turkey's decision to change status of #Hagia_Sophia. The site which has symbolised peaceful coexistence, now risks creating fertile ground for hatred and violence.* Twitter: https://twitter.com/Guli_FD/status/1283793514405470209 (Erişim: 30.05.2023).
- Gadalla, P. (2020, Temmuz 14). *Erdogan's Hagia Sophia Decree Stokes Tensions and Erases History.* Newsweek: https://www.newsweek.com/erdogans-hagia-sophia-decree-stokes-tensions-erases-history-opinion-1517452?utm_term=Autofeed&utm_medium=Social&utm_source=Twitter#Echobox=1594728682 (Erişim: 17.01.2021).

- Galitsky, A. (2020, Temmuz 10). *The conversion of #HagiaSophia into a mosque is the consummation of over a century of Christian genocide in #Turkey*. Twitter: <https://twitter.com/algalitsky/status/1281671989279682562> (Erişim: 20.11.2022).
- Garriaud-Maylam, J. (2020, Temmuz 9). *En donnant à Sainte-Sophie le statut de musée, le grand #Atatürk voulait faire de ce joyau “un cadeau à l’humanité” C’est un symbole d’ouverture et de tolérance que fait disparaître #Erdogan*. . Twitter: <https://twitter.com/senateurJGM/status/1281260077115154434> (Erişim: 26.06.2023).
- Gibbon, E. (1987). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* (Vol. 2). (A. Baltacıgil, Trans.) İstanbul: B/F/S Yayınları.
- Goodyear, M. P. (2021). Heaven or Earth: The Hagia Sophia Re-Conversion, Turkish and International Law, and the Special Case of Universal Religious Sites. *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 19(1), 51-83.
- Goulet, N. (2020, Ağustos 9). *Voilà voilà ce la télévision des #FreresMusulmans qui compare la transformation de #SainteSophie en mosquée à la prise de Constantinople*. Twitter: <https://twitter.com/senateur61/status/1292420318057967617> (Erişim: 26.06.2023).
- Groupe Identité et Démocratie - France. (2021, Nisan 10). *Chantages et menaces, accointances avec les islamistes, organisation du chaos migratoire : le sultan #Erdogan joue contre nos intérêts depuis des années. Et pourtant les technocrates ont fait le choix d'aller se prosterner devant lui cette semaine*. . Twitter: https://twitter.com/GroupeID_FR/status/1380641672892059649 (Erişim: 09.12.2022).
- Habib, M. (2020a, Temmuz 17). *#Erdogan transforme en mosquée la basilique Sainte-Sophie, islamise un joyau du patrimoine mondial.Prochaine étape : Al-Aqsa à Jérusalem... rien que ça! Quasi-indifférence de l'UE*. Twitter: https://twitter.com/Meyer_Habib/status/1284142452463542272 (Erişim: 22.06.2023).
- Habib, M. (2020b, Ekim 26). *TENSIONS ENTRE LA FRANCE ET LA TURQUIE : FAIRE BLOC POUR NOS VALEURS, NE PAS CÉDER*. Facebook: <https://www.facebook.com/avecvousmeyerhabib/posts/pfbid0KLzHoUXioXnXCHKxzGf3hwtaQPhokjflL2tK4qaqrdfhba2uZHc93NCh5MatVggxHl> (Erişim: 22.06.2023).
- Halsband, (. R. (1967). *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu: 1708-1720* (Vol. 1). Oxford University Press.

- Haridakis, P. (2022). Fear of Communism in the Twentieth-Century and the Vietnam War. N. Ribeiro, & C. Schwarzenegger, *Media and Dissemination of Fear: Pandemics, Wars and Political Intimidation* (pp. 199-220). Cham: Palgrave Macmillan.
- Harmanşah, Ö. (2020, Temmuz 31). *The Conversion of Hagia Sophia: Desire, Spectacle, and a Historical Re-Enactment*. Berkley Center: <https://berkleycenter.georgetown.edu/responses/the-conversion-of-hagia-sophia-desire-spectacle-and-a-historical-re-enactment> (Erişim: 01.06.2023).
- Herrin, J. (2020, Temmuz 15). *Converting Hagia Sophia into amosque is an act of cultural cleansing*. The Washington Post: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/07/15/converting-hagia-sophia-into-mosque-is-an-act-cultural-cleansing/> (Erişim: 08.06.2023).
- Hutchinson, A. (2022, Haziran 28). *New Study Shows Twitter is the Most Used Social Media Platform Among Journalists*. Social Media Today: <https://www.socialmediatoday.com/news/new-study-shows-twitter-is-the-most-used-social-media-platform-among-journa/626245/> (Erişim: 27.06.2023).
- Ioannou, D. (2020, Ağustos 5). *'Bad news' for Turkey's marginalized Christians*. Politico: <https://www.politico.com/news/2020/08/05/turkey-christians-hagia-sophia-392125> (Erişim: 26.01.2023)
- IsaacSibille, C. (2020, Ağustos 2). *A Istanbul, vive inquiétude des derniers chrétiens orthodoxes après la reconversion de Sainte-Sophie*. Twitter: <https://twitter.com/CIsaacSibille/status/1289881245510328321> (Erişim: 22.06.2023).
- Jégo, M. (2020, Haziran 30). *Le président turc Recep Tayyip Erdogan à la reconquête de Sainte-Sophie*. Le Monde: https://www.lemonde.fr/international/article/2020/06/30/le-president-turc-erdogan-a-la-reconquete-de-sainte-sophie_6044636_3210.html (Erişim: 22.02.2022).
- Joron, V. (2020, Haziran 3). *Le néo-sultan islamiste Erdogan rêve de transformer Sainte Sophie en mosquée ! Terrible nouvelle pour les chrétiens de Turquie □□ mais aussi pour les opposants turcs attachés à l'héritage kémaliste..* Twitter: https://twitter.com/v_joron/status/1268143426534596608 (Erişim: 23.02.2022).
- Katz, D. S. (2016). *The Shaping of Turkey in the British Imagination, 1776-1923*. Palgrave Macmillan.

- Kılınç, R. (2020, Temmuz 23). *Why is Hagia Sophia's (Re)Conversion into a Mosque Bad for Muslims?* Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/why-is-hagia-sophia-s-re-conversion-into-a-mosque-bad-for-muslims> (Erişim: 01.06.2023).
- Killcoyne, M. (2020, Temmuz 18). *Hard to watch this and think anything other than that Erdoğan means to wage war across the near east to reconquer Ottoman territories.* Twitter: <https://twitter.com/MRJKilcoyne/status/1284542591971864577> (Erişim: 26.09.2022).
- Konakçı, M. (2023). Electoral Consolidation Through Islamic Populism and Religious Grievance: The Case of Transformation of Hagia Sophia in Turkey. *Lectio Socialis*, 7(2), 47-56.
- Koutsomitis, Y. (2020a, Ekim 29). *I wish the Turkish people will soon re-establish the liberal democracy that Mustafa Kemal Atatürk envisaged, so that they will be able to celebrate #CumhuriyetBayramı freely. Get your Republic back, Turkey!* Twitter: <https://twitter.com/YanniKouts/status/1321703302761975809> (Erişim: 20.11.2022).
- Koutsomitis, Y. (2020b, Ekim 29). *Up until 1922. In 1930 he signed a friendship pact with Greece, he vowed to respect the Lausanne Treaty and turned Hagia Sophia into a museum.* Twitter: <https://twitter.com/YanniKouts/status/1321707669359644683> (Erişim: 20.11.2022).
- Kugler, E. M. (2012). *Sway of the Ottoman Empire on English Identity in the Long Eighteenth Century*. Leiden, Boston: Brill.
- Kuru, A. (2020, Temmuz 17). *Hagia Sophia, Islamism, and Secularism in Turkey*. Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/hagia-sophia-islamism-and-secularism-in-turkey> (Erişim: 01.06.2023).
- Lederer, D. (2012). Fear of the Thirty Years War. M. Laffan, & M. Weiss, *Facing Fear: The History of an Emotion in Global Perspective* (pp. 10-30). Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Maghakyan, S. (2020a, Temmuz 13). *A better version: #HagiaSophia's conversion is an assault on Turkey's indigenous peoples. Before WWI there were 2,538 active Armenian churches & 451 cathedrals in Turkey, most of which have been erased.* Twitter: <https://twitter.com/simonforco/status/1282540502475083776> (Erişim: 23.09.2022).

- Maghakyan, S. (2020b, Temmuz 10). *Unsurprised by Hagia Sophia's conversion. Turkey has destroyed 2,538 churches & 451 cathedrals of the Armenian community & helped Azerbaijan to erase 89 churches, 5,840 cross-stones & 22,000 tombstones in Nakhichevan.* . Twitter: <https://twitter.com/simonforco/status/1281679008552214528> (Erişim: 23.09.2022).
- Maloney, C. B. (2020, Temmuz 10). *The Hagia Sofia in Istanbul, a @UNESCO world heritage site, must be preserved for ALL peoples. President Erdogan's decision to reopen this site as a mosque is a slap in the face to the international community, the Greek community, & Orthodox Christians.* Twitter: <https://twitter.com/RepMaloney/status/1281661718750531584> (Erişim: 15.06.2023).
- Manoukian, K. (2020, Temmuz 24). *Regardez, ils ont recouvert les mosaïques de #Jésus et de la Vierge #Marie avec du tissu dans la Basilique Sainte-Sophie à #Istanbul en #Turquie. Cacher et réécrire l'Histoire, spécialité turque depuis des centaines d'années.* Twitter: <https://twitter.com/KaloManoukian/status/1286607291005927424> (Erişim: 16.07.2020).
- Mariani, T. (2020, Temmuz 9). *Sainte Sophie: Erdogan veut effacer mille cinq cent ans d'histoire chrétienne et un siècle d'histoire de la Turquie.* ID France: <https://www.id-france.eu/sainte-sophie-erdogan-veut-effacer-mille-cinq-cent-ans-dhistoire-chretienne-et-un-siecle-dhistoire-de-la-turquie/> (Erişim: 22.02.2022).
- Medium. (2020, Temmuz 1). *An open letter about the status of Hagia Sophia | by Friends of Hagia Sophia.* Medium: <https://medium.com/@hagiasophia/an-open-letter-about-the-status-of-hagia-sophia-bea9afd1a62f> (08.06.2023).
- Menendez, B., & Risch, J. (2020, Temmuz 10). *Menendez, Risch Statement on Turkey's Hagia Sophia.* Menendez Senate: <https://www.menendez.senate.gov/newsroom/press/menendez-risch-statement-on-turkeys-hagia-sophia> (Erişim: 30.05.2023)
- Méo, G. D. (2022). *Idéologies et matérialités de la domination.* HAL, 1-25. <https://shs.hal.science/halshs-03690243>
- Meotti, G. (2020, Temmuz 12). *Turkey's Hagia Sophia: 'It's Like if Saint Peter's Had Been Turned Into a Mosque'.* Gatestone Institute:

- <https://www.gatestoneinstitute.org/16221/turkey-hagia-sophia-mosque>. (Erişim: 18.10.2022).
- Mme Ellen Samyn et consorts. (2020, Ekim 28). *Proposition de Résolution relative aux provocations constantes de la Turquie à l'égard de l'Europe et au rôle de la Turquie en tant que facteur régional de déstabilisation, 28 Octobre 2020*. La Chambre: <https://www.lachambre.be/doc/flwb/pdf/55/1609/55k1609001.pdf#search=%22sainte-sophie%20%2055k%20%3Cin%3E%20keywords%22> (Erişim: 16.10.2022).
- Mnatsakanyan, Z. (2020, Temmuz 11). *The change of status of #HagiaSophia is concerning. It undermines the symbolism and significance of #HagiaSophiaMuseum for the unity of humankind, and the purpose & the spirit of @unesco*. Twitter: <https://twitter.com/ZMnatsakanyan/status/1281994881464967168> (Erişim: 23.09.2022).
- Mujahidin, M. S. (2022). The Politics of the Transition of the Hagia Sophia to a Mosque by President Recep Tayyip Erdogan. *Jurnal Pemikiran Politik Islam*, 5(2), 182-204.
- Murray, D. K. (2020, Temmuz 10). *I am really looking forward to the campaigners against empire, and all those generally opposed to land seized in conquest, to get going on this one*. Twitter: <https://twitter.com/DouglasKMurray/status/1281585810333143040> (Erişim: 14.09.2022).
- Muschotti, C. (2020, Temmuz 11). *La basilique Sainte Sophie à Istanbul était inscrite au patrimoine mondial de l'Humanité. Le Président Turc a annulé son statut de musée. Elle disparaît donc des listes du patrimoine mondial. Je regrette vivement cette décision*. Twitter: <https://twitter.com/CMUSCHOTTI/status/1282012793663885316> (Erişim: 24.06.2023).
- Öhman, A. (2008). Fear and Anxiety: Overlaps and Dissociations. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, & L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of Emotions* (3. baskı ed., pp. 709-729). New York; London: The Guilford Press.
- Özkaya, B. T. (2020, Temmuz 29). *Compression of History and Boundary-Building in the Hagia Sophia Controversy*. Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/compression-of-history-and-boundary-building-in-the-hagia-sophia-controversy> (Erişim: 01.06.2023).

- Öztürk, B. (2022). Presentation of the Opening of the Hagia Sophia Mosque in the Printed Media of Islamic Countries. *OPUS– Journal of Society Research*, 19(46), 246-257.
- Paléologue, M. (1925). *An Ambassador's Memoirs* (5. ed., Vols. I (July, 1914-June 2nd, 1915)). (F. A. Holt, Trans.) London: Hutchinson & Co. Paternoster Row.
- Pena-Rodríguez, A. (2022). Fear of the Spanish Red Danger: Anti-Communist Agitation and Mobilisation in Portugal during the Spanish Civil War. N. Ribeiro, & C. Schwarzenegger, *Media and the Dissemination of Fear* (pp. 155-176). Cham: Palgrave Macmillan.
- Petitions. (2020, Temmuz 24). *Oppose to the transformation of Hagia Sophia into a mosque*. UK Parliament: <https://petition.parliament.uk/petitions/332697> (Erişim: 29.05.2023).
- Prezzi, L. (2020, Temmuz 4). *Turchia: Erdogan – Mehmet II*. Settimana News: <http://www.settimananews.it/informazione-internazionale/turchia-erdogan-mehmet-ii/> (Erişim: 22.09.2022).
- Ranger, L. R. (2020, Temmuz 11). *1500 years old Orthodox Christian Cathedral, Hagia Sophia was converted into a mosque after Ottoman conquest in 1453. In 1934 it became a museum. Turkish President has authorised it to be converted back to Mosque. Religious tolerance is a prerequisite*. Twitter: <https://twitter.com/RamiRanger/status/1281712567992422402> (Erişim: 03.06.2023).
- Rassemblement National. (2020, Temmuz 13). @sebchenu : « *La transformation de la basilique Sainte-Sophie en mosquée est une nouvelle provocation insupportable d'Erdogan, qui souhaite l'islamisation de l'Europe. J'aimerais entendre l'Union européenne : va-t-elle enfin se faire respecter ?* ». Twitter: https://twitter.com/RNational_off/status/1282614500185780225 (Erişim: 21.06.2023).
- Reeves, R. V., & Akyol, M. (2020, Temmuz 1). *Erdogan Should Not Erase Turkey's Christian Past*. Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2020/07/01/hagia-sophia-erdogan-erase-turkeys-christian-past/> (Erişim: 18.06.2023).
- Retailleau, B. (2020, Temmuz 11). *La France doit être aux côtés de ceux qui en Turquie se battent contre la volonté d'Erdogan de transformer la basilique Sainte Sophie en mosquée. On ne peut pas laisser aux portes de l'Europe, un régime islamiste piétiner l'Histoire*. Twitter: <https://twitter.com/BrunoRetailleau/status/1281834959515377664> (Erişim: 26.06.2023).

- Ribeiro, N., & Schwarzenegger, C. (2022). Introduction: Media and Fear—Diachronic, Intermedia, and Transcultural Perspectives on a Toxic and Functional Relationship during Pandemics, Wars, and Political Crises. N. Ribeiro, & C. Schwarzenegger, *Media and Dissemination of Fear: Pandemics, Wars and Political Intimidation* (pp. 1-17). Palgrave Macmillan.
- Riviere, J. (2020a, Temmuz 3). *Vive inquiétude devant l'attitude de conquête toujours plus agressive de la part de l'islamiste Erdogan. Sainte Sophie, c'est un petit bout du génie de l'Occident qui continue de résister dans une Turquie □□ de plus en plus dominatrice* !. Twitter: https://twitter.com/jerome_riviere/status/1279082473222107136 (Erişim: 22.02.2022).
- Riviere, J. (2020b, Temmuz 11). *À lire par Jean-François Colosimo. La transformation de la basilique #SainteSophie en mosquée est une déclaration belliciste de #Erdogan, avec, pour résultat qu'il escompte, un Munich civilisationnel.* Twitter: https://twitter.com/jerome_riviere/status/1281882499577262080 (Erişim: 22.02.2022).
- Riviere, J. (2020c, Temmuz 9). *Sainte-Sophie transformée en mosquée par #Erdogan ? Avec @ThierryMARIANI nous demandons à la France □□ de marquer sa désapprobation face à cette nouvelle provocation turque □□ !.* Twitter: https://twitter.com/jerome_riviere/status/1281155481759813634 (Erişim: 22.02.2022)
- Rojname. (2020b, Ağustos 7). *Politico: Decision on Hagia Sophia is another blow to Christians in Turkey.* Twitter: https://twitter.com/ROJNAME_english/status/1291605918178840577 (Erişim: 26.01.2023).
- Rojname. (2021a, Mart 25). *The Hagia Sophia and Turkey's Neo-Ottomanism.* Twitter: https://twitter.com/ROJNAME_english/status/1375084825015693319 (Erişim: 02.01.2023).
- Saint-Paul, P. (2020, Temmuz 24). *La fin d'Atatürk.* Le Figaro: <https://www.lefigaro.fr/vox/monde/la-fin-d-ataturk-20200724> (Erişim: 05.11.2022).
- Salvini, M. (2020, Temmuz 13). *...la Turchia di miliardi, reagiscano. A furia di chinare il capo, rischiamo di trovarci una moschea al posto del Duomo.* Twitter: <https://twitter.com/matteosalvinimi/status/1282710706484379648> (Erişim: 25.02.2022).

- Santanchè, D. (2020, Temmuz 10). *È ufficiale: la Basilica di Santa Sofia sarà una Moschea. La Turchia di Erdogan con sue mire espansionistiche è un pericolo per i nostri interessi nel Mediterraneo e per i confini dell'Europa. È uno scontro di civiltà e Oriana Fallaci ci aveva avvertiti.* Twitter: <https://twitter.com/DSantanche/status/1281622451139620869> (Erişim: 25.02.2022).
- Sarbanes, J. (2020a, Temmuz 11). *By declaring Hagia Sophia a mosque, Erdogan continues to barrel down the path of stoking religious and nationalistic conflict, all for the sake of his own personal and political agenda.* Twitter: <https://twitter.com/RepSarbanes/status/1281985387079053313> (Erişim: 15.06.2023).
- Sarbanes, J. (2020b, Temmuz 11). *Hagia Sophia is a @UNESCO -designated World Heritage Site revered by people of all faiths and nationalities. Converting this unique treasure into a mosque is a commandeering of hallowed ground that for 1,000 years served.* Twitter: <https://twitter.com/RepSarbanes/status/1281985388492595203> (Erişim: 15.06.2023).
- Sarbanes, J. (2020c, Temmuz 11). *I urge the White House and State Department to apply meaningful and sustained pressure on the Turkish government to reverse course and return Hagia Sophia to its ecumenical status as a museum open and welcoming to all.* Twitter: <https://twitter.com/RepSarbanes/status/1281985390187085830> (Erişim: 15.06.2023).
- Schneider, B. (2020, Temmuz 11). Twitter: <https://twitter.com/RepSchneider/status/1281749704716570627> (Erişim: 15.06.2023).
- Scott, R. (2020, Temmuz 11). *I disagree with this move by Turkey. The destruction of this heritage site, that's been shared by all faiths, shows Erdogan isn't focused on cooperation with the global community.* Twitter: <https://twitter.com/SenRickScott/status/1281963551398060032> (Erişim: 30.05.2023).
- Shafak, E. (2020, Temmuz 10). *A very unfortunate, bad decision by Turkish government to convert #HagiaSophia into a mosque. With no respect to history, no respect to pluralism. This world heritage should be a museum, doors open to everyone, people of all religions & none.* Twitter: https://twitter.com/Elif_Safak/status/1281672268880457734 (Erişim: 19.06.2023).

- Shahan, T. (1908). Fourth Council of Constantinople. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. New Advent: <https://www.newadvent.org/cathen/04310b.htm> (Erişim: 12.04.2020).
- Stafford, A. (2020a, Temmuz 16). *Today in the House of Commons I called on the Government to hold a debate on Turkey's action in relation to the Hagia Sophia, UNESCO's response and the protection of this important World Heritage site.* . Twitter: https://twitter.com/Alex_Stafford/status/1283807612337889286 (Erişim: 17.06.2023).
- Stafford, A. (2020b, Temmuz 10). *This is a sad day for secularists & world. Hagia Sophia - originally a church, then a mosque & then turned into a museum for all creeds by reformer Atatürk. This decision will inflame tensions & cut one of the world's greatest buildings off from so many.* Twitter: https://twitter.com/Alex_Stafford/status/1281643387540602882 (Erişim: 17.06.2023).
- Stafford, A. (2020c, Temmuz 15). *Pleased to speak with both @EvdoxiaL & @iandritsopoulos about the decision by Turkey to convert the Hagia Sophia into a mosque. It will no longer be a museum, ending the secular nature of this beautiful UNESCO site and risks damaging the interior mosaics.*. Twitter: https://twitter.com/Alex_Stafford/status/1283461246940061702 (Erişim: 17.06.2023).
- Stafford, A., & Rees-Mogg, J. (2020, Temmuz 16). *Business of the House*. UK Parliament: <https://hansard.parliament.uk/Commons/2020-07-16/debates/60D15FF9-4D3D-429A-B97A-8074FA728424/BusinessOfTheHouse?highlight=hagia#contribution-4CA3CCAB-D80C-4217-8671-C122CFD82770> (Erişim: 28.09.2022).
- Stanicek, B. (2020, Temmuz). *Hagia Sophia: Turkey's secularism under threat*. European Parliament: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/652026/EPRS_ATA\(2020\)652026_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/652026/EPRS_ATA(2020)652026_EN.pdf) (Erişim: 14.06.2023).
- Stone, M. (2012). Italian Fascism's Wartime Enemy and the Politics of Fear. M. Laffan, & M. Weiss, *Facing Fear: The History of an Emotion in Global Perspective* (pp. 114-132). Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Surply, I. (2020, Temmuz 24). *#HagiaSophiaMosque Le message est clair : L'imam qui prêche l'épée à la main en ce premier jour de prière musulmane de la Basilique Sainte*

- Sophie transformée en mosquée n'est qu'une preuve supplémentaire de l'Islam radical de conquête qu'#Erdogan.* Facebook: <https://www.facebook.com/isabellesurply/posts/pfbid0XknwJAmdKrwGBZNR1ekoaf23BkbVaKZgnBsiuUTS1RimYN8QWXF4kyjoY5gzyD9Sl> (Erişim: 11.12.2022).
- Şahin, A. (2019, Mart 17). *Why is Turkey at the heart of the Christchurch terrorist's anger?* TRT World: <https://www.trtworld.com/turkey/why-is-turkey-at-the-heart-of-the-christchurch-terrorist-s-anger-25120> (Erişim: 21.06.2023).
- Taché, A. (2020, Temmuz 11). *Négationnisme en Turquie ou l'on éradique les origines chrétiennes de #SainteSophie. Négationnisme en Serbie ou l'on passe les musulmans massacrés a #Srebrenica par perte et profit. Triste jour pour la vérité, l'interculturalité et l'interconvictionnalité.* Twitter: <https://twitter.com/Aurelientache/status/1282027954810302464> (Erişim: 24.06.2023).
- Taddei, A. (2018). *Hagia Sophia before Hagia Sophia: A Study of The Great Church of Constantinople from Its Origins to Nika Revolt of 532.* Roma: Campisano Editore.
- Taylor, P. (1990). *Munitions of the Mind: War Propaganda from the Ancient World to the Nuclear Age.* Manchester: Manchester University Press.
- Titus, D. (2020, Temmuz 9). *The Hagia Sophia is deeply important to people of many faiths and backgrounds. I urge the Government of Turkey to maintain the Hagia Sophia's status as a museum and ensure its preservation in a manner that respects religious pluralism and its rich history.* Twitter: <https://twitter.com/repdinatitus/status/1281319751415930885> (Erişim: 19.11.2022).
- Tremblay, P. (2020, Temmuz 29). *Hagia Sophia is open for prayers, but not to Kurds.* Al-Monitor: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/07/turkey-hagia-sophia-pro-kurdish-hdp-excluded-from-prayer.html> (Erişim: 01.05.2023).
- Tzogopoulos, G. N. (2020, Temmuz 29). *Turkey and the Future of the Eastern Mediterranean.* BESA Perspectives: <https://besacenter.org/turkey-eastern-mediterranean/> (Erişim: 02.06.2023).
- UNESCO. (2020, Temmuz 10). *Hagia Sophia: UNESCO deeply regrets the decision of the Turkish authorities, made without prior discussion, and calls for the universal value of #WorldHeritage to be preserved.* Twitter: <https://twitter.com/UNESCO/status/1281659557413040139> (Erişim:10.07.2020).

Verchère, P. (2020, Ağustos 3). *La #Turquie envoie des navires de guerre en eaux #grecques Sincèrement que fait l'Europe... rien... faiblesse... esprit munichois... parti comme c'est parti... #Rome tombera comme #Constantinople Sainte-Sophie hier et demain Saint-Pierre de Rome ?* . Twitter: <https://twitter.com/PatriceVerchere/status/1290368497005010945> (Erişim: 25.06.2023).

Watenpaugh, H. Z. (2020, Temmuz 30). *Hagia Sophia's Status Change Threatens Cultural Rights*. Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/hagia-sophia-s-status-change-threatens-cultural-rights> (Erişim: 01.06.2023).

Wojdon, J. (2021). *Communist Propaganda at School: The World of the Reading Primers from the Soviet Bloc, 1949-1989*. London and New York: Routledge.

Yavuz, M. H. (2020, Temmuz 21). *Erdoğan and the Hagia Sophia: Nostalgia for the Ottoman Empire*. Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/erdogan-and-the-hagia-sophia-nostalgia-for-the-ottoman-empire> (Erişim: 01.06.2023).

Yeni Şafak. (2020, Mayıs 30). *Hainliğe doymuyorlar: FETÖ firarisi Abdullah Bozkurt Ayasofya'da Fetih Suresi okunmasını batıya şikayet etti*. Yeni Şafak: <https://www.yenisafak.com/gundem/hainlige-doymuyorlar-feto-firarisi-abdullah-bozkurt-ayasofyada-fetih-suresi-okunmasini-batiya-sikayet-etti-3542180> (Erişim: 23.06.2023).

Yılmaz, İ. (2020, Temmuz 27). *Hagia Sophia and Turkish Anxiety to Lead the Muslim World*. Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/hagia-sophia-and-turkish-anxiety-to-lead-the-muslim-world> (Erişim: 01.06.2023).

Yılmaz, Y. (2020, Temmuz 27). *Is the Conversion of Hagia Sophia Into a Mosque an Islamic Act?* Berkley Center: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/responses/is-the-conversion-of-hagia-sophia-into-a-mosque-an-islamic-act> (Erişim: 01.06.2023).

Zago, F. (2014). Rus Toprakları: Kiev, Novgorod, Vladimir. In (. U. Eco, *Ortaçağ: Kaleler, Şövalyeler, Şehirler* (L. T. Basmacı, Trans., pp. 746-749.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Zizek, S. (2008). *Violence*. New York: Picador.